

Η ΛΗΓΟΡΟΥ
ΠΑΛΑΙΟΝ ΜΑΝΙΑΤΙΚΟΝ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΟΥ
ΥΠΟ

ΔΙΚΑΙΟΥ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ

1. Είσαγωγή.

Εἰς παλαιότεραν μικράν μελέτην μου περὶ τοῦ μοιρολογίου τῆς Μέσα Μάνης ¹⁾ εἶχον παρατηρήσει ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ διακρίνεται τοῦ μοιρολογίου τῆς Ἐξω Μάνης.

Τὸ τῆς Ἐξω Μάνης ὑπάρχει ἕτοιμον ἐκ τῶν προτέρων διὰ κάθε περίστασιν εἰς στίχον δεκαπεντασύλλαβον, ἔχει περισσότερον λυρικὸν στοιχεῖον καὶ περιεχόμενον μὲ γενικώτερον χαρακτήρα. Ἀντιθέτως, τὸ μοιρολόγι τῆς Μέσα Μάνης εἶναι αὐθόρμητον δημιούργημα τῆς στιγμῆς ἀπὸ γυναῖκα συνήθως ἀγράμματος, ὡς ἔμπνευσις ἐκφράζουσα τὰ συναισθήματα τοῦ λαοῦ. Συντίθεται τὸ μοιρολόγι τοῦτο εἰς ὀκτασύλλαβον στίχον χωρὶς νὰ εἶναι υποχρεωτικὴ ἡ ὁμοιοκαταληξία, εἰς δὲ τὸ περιεχόμενόν του εἶναι προσωπικόν, ἀναφέρεται δηλαδὴ ἕκαστον εἰς ὥρισμένον πρόσωπον. Ἐγείνεται ἀφηγηματικὸν κυρίως χωρὶς νὰ λείπῃ καὶ τὸ λυρικὸν στοιχεῖον. Ἡ ἀλληγορία καὶ κυρίως ὁ διάλογος, ὅστις ζωηρευεὶ τὴν ἀφήγησιν, προσδίδουν γοργότερον ρυθμὸν καὶ χροιάν ἐξ ὅπου δραματικὴν, ἰδίως εἰς τὰ μοιρολόγια τὰ ἔχοντα θέμα τὴν ἐκδίκησιν, τὸν δικαίωσιν ²⁾, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκει καὶ τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον.

Εἰς τὴν ζωηρὰν περιγραφὴν, τὴν ὑπάρχουσαν εἰς τὰ μοιρολόγια ταῦτα, διακρίνει κανεὶς ἀνάγλυφον τὴν μανιατικὴν ψυχὴν μὲ τὰς ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν ζωὴν τοῦ Μανιάτου ὡς καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ τόπου, ἅτινα ἐξημιούρ-

¹⁾ Γύρω στὸ μοιρολόγι τῆς Μέσα Μάνης, *Σπαρτ. Χρονικά* 5 (1942) τεύχ. 53 - 63, 6 (1943) τεύχ. 67 - 70.

²⁾ Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς ἐκδίκησης — ἡ λέξις βεντέττα εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν τόπον — ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Μάνης γενικώτερον, βλ. βιβλιογραφίαν εἰς Ν. Θ. Κατσιάρου, Ἡ βεντέττα ἐν Μάνη, Ἀθῆναι 1933, σ. 117 - 137. Β. Πατριαρχέα, Ἡ αὐτοδικία ἐν Μάνη, Ἱστορικὴ, γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ συμβολή. Ἀνωνύμου Μανιάτου Ἡμερολόγιον, *Νέον Κράτος* τεύχ. 23 (1932), σ. 450 - 465 καὶ αὐτοτελῶς τῷ 1939 εἰς σ. 20. Ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ Ἡμερολόγιον Ἀνωνύμου Μανιάτου παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο, ὡς ἀπέδειξεν ὀρθότατα ὁ Δ. Δημητράκος (Οἱ Νυκτιᾶνοι, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1949, σ. 256 - 260) καὶ ὡς ἐξηκριβώσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐξ ἐπιζώντων γερόντων (ἐπειδὴ τὰ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ γεγονότα φέρονται ὅτι συνέβησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1864 - 1875 εἰς τὸ ἰδιαίτερόν μας χωρίον Κίτταν) εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου πλαστόν.

γησαν τὰ ὀρμητικὰ συναισθήματα καὶ τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς ταύτης.

Ἡ ἐκδίκησις, ἡ ὁποία εἶναι μεταξύ τῶν κυρίων κοινωνικῶν θεσμῶν τοῦ τόπου, ἐμπνέει τὴν σύνθεσιν τῶν μοιρολογίων τοῦ δικαίωμοῦ. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐδημιούργησαν ὁ ἐγωισμός, ὁ ἀτομικὸς ἢ οἰκογενειακός, ἡ εὐθιξία, τὸ ζήτημα τῆς τιμῆς, τὸ φιλότιμον, τὰ μαχητικὰ ἔνστικτα—ἡ κλοπὴ εἶναι ἄγνωστος—καὶ κυρίως ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ.

Εἰς τὰ μοιρολόγια τῆς ἐκδικήσεως, μὲ τὸ ἰδιαίτερον ἕκαστον περιεχόμενόν του, ὡς πραγματικαὶ τραγωδίαι, διαγράφονται ἀδρότεροι οἱ χαρακτήρες ἢ εἰς τὰ λοιπὰ μοιρολόγια, ὡς τὰ τοῦ Χάρου. Εἰς ταῦτα, δηλ. τὰ μοιρολόγια τῆς ἐκδικήσεως, κυριαρχεῖ ἡ γυναικεία μορφή. Αὕτη, ἡ δημιουργὸς τοῦ μοιρολογίου, εἶναι καὶ ὁ κύριος συντελεστὴς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ δικαίωμοῦ. Αὕτη συνδουλίζει τὴν φωτιὰν τοῦ μίσους καὶ ἐξάπτει τὰ πάθη. Οὕτως ἡ νεαρὰ ἀδελφή, τῆς ὁποίας ὁ ἀδελφὸς ἔπεσε θῦμα ἀδίκου ἐπιθέσεως, μένει πιστὴ εἰς τὴν ἰδέαν νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατόν του καὶ ἔτσι ὀπλίζεται καὶ καταδιώκει τὸν φονεὰ τοῦ ἀδελφοῦ της:

Ἐδόθη λόγος ἔς τὰ χωρ'ά
τ' ἐγὶν¹⁾ ἡ Βγενικὴ φονεά²⁾
—Ἐτώρα, μαυρο-Βγενικῇ,
γυναικα, ἀντρας³⁾ τὰ γενῆς,
ζούστηκο κι' ἀρματώθηκο
καὶ πάρε τὸν καλὸ σαρμᾶ
καὶ τρέχα ἔς τὰ Γυρίσματα⁴⁾
νὰ κυνηγῆσης τὸ φονεά!

Τραύνηξε τὸν καλὸ σαρμᾶ
κ' ἔκαμε δύο φονικά.

Ἐδόθη λόγος ἔς τὰ χωρ'ά.
τ' ἐγὶν¹⁾ ἡ Βγενικὴ φονεά²⁾.

Ἀκόμη καὶ ἡ σύζυγος ὀπλισμένη μὲ ἀφάνταστον ὀμότητα καὶ σκληρότητα δηλητηριάζει τὸν ἄνδρα της, διότι οὗτος ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν της. Ἐκδικεῖται ὑπέικουσα εἰς τὸν ἄγραφον νόμον τῆς «γενεᾶς», δεδομένου ὅτι ἡ παντρεμένη ἀνήκει εἰς τὴν «γενεάν» τοῦ πατρός της.

1) Τὰ συμπλέγματα ντ, μπ, νκ, γκ, γγ εἰς τὸ ἰδίωμα Μέσα Μάνης προφέρονται ὡς d, b, g.

2) Κτήματα περιβαλλόμενα διὰ ξηρολιθίνης μάνδρας.

- Γὰ πές μου, Καλοπόθο μου,
ἀμποῖον ἔκαμες φονεά;
"Ακουσα μινὰ σκληρῇ φωνῇ,
θὰ μ' ἀποκριθῇ ὁ Σατανᾶς :
- 1 — Ἄντρα ζου (κι ὁ κουνιάδο ζου,
ἐκεῖνοι μ' ἐσκοτώσασι.
"Εκαμα πέτρα τὴν καρδιὰ
(καὶ δὲν ἐμίλησα μιλιὰ,
κ' ἐδ'άηκα τὴν Τζίμοβα ¹⁾)
- 10 — καὶ ἀγοράζου σουλιμᾶ, ²⁾
νὰ φαρμακώσου τὸ φονεά.
"Εβαλα κ' ἐπασα χυλὸ
κι ἀπ' ὄντε τὸν εὐκαίρισα,
ἐβγήκα τοὺν ἐμίλησα :
- 15 — Ἐλάτε μέσα καὶ οἱ τρεῖς.
Καὶ τὰ κουτάλια πήρασι,
πῆρασι πρώτη κουταλιά.
— Εἶπα : τοὺς ἐφαρμάκωσα !
— Νύφη, πικρίζει ὁ χυλός,
20 εἰπ' ὁ κακοῦργος πεθερός.
— Τ' ἀλεύρι πολυκαίριο ³⁾.
"Αμποῖα (κι ἄλλη Χρῆσι'ανῇ
τὴν ἔδ'α μέρα τῇ Λαμπρῇ,
τὸ γιόμα καὶ τὸ λειδινό ⁴⁾)
25 ἔθαψε ἄντρα (κι ἀδερφό ;
"Εδ'άηκε 'ς τὴ μάννα της :
— Μάννα, τὸν ἐφαρμάκωσα
τοῦ Καλοπόθο τὸν φονεά.
— Καλά 'καμες, παιδάκι μου,
30 ὅν νὰ τὰ φάης καὶ νὰ νιὰ πῆγῃς
μ' ἄλλοτε ἄντρα 'πὸ δακεῖ!

Ἡ χήρα τοῦ κραταιοῦ δέχεται με ἐπιπονηρὰς ταπεινώσεις καὶ τὸν ὑπὸ τῶν συγγενῶν της ἐπιβληθέντα γάμον μετὰ τοῦ φονεῆς τοῦ ἀνδρός της μέχρις οὗτο, φονεύουσα τὸν δεύτερον τοῦτον σύζυγον, ἐκδικεῖ τὸν φόνον τοῦ πρώτου.

Αὐτὰ εἶναι δραματικὰ περιστατικά, τὰ ὅποια ἀφηγεῖται ἡ Μανιάτισσα εἰς τὸ μοιρολόγι της χωρὶς νὰ προσπαθῇ νὰ τὰ δικαιολογήσῃ ἢ νὰ ζητῇ δι' αὐτὰ ἐξιλέωσιν. Ἐπιταγὴ ἀτεγκτος εἶναι τὸ ἀκροατήριόν της, εἶναι ἡ κοινὴ μανιάτικη γνώμη, εἶναι οἱ ἄγραφοι νόμοι τῆς πατρίδος της, οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλουν τὴν συμπεριφορὰν ταύτην τοῦ αὐτοῦ.

Ὁ μελετητὴς κατὰ ταῦτα τῶν μοιρολογίων τῆς Μέσα Μάνης δέον νὰ εἶναι προσέτι γνώστης καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς ταύτης μετὰ τὰ σχετικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, διότι μόνον μετὰ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν θὰ ἀποβῇ δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ πραγματικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἐξέτασις βαθυτέρα τοῦ κλάδου τούτου τῆς δημώδους ποιήσεως εἰς τὴν Μάνην.

Τὰ μοιρολόγια ταῦτα, ἔχοντα προσωπικὸν χαρακτῆρα, λόγῳ τῆς διεκτραγωδήσεως δι' αὐτῶν τῶν συνθηκῶν τοῦ θανάτου τοῦ μοιρολογουμένου νεκροῦ, ἄδον-

¹⁾ Ἀρεόπολιν, πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου.

²⁾ Δηλητήριον, ὑδράργυρον.

³⁾ Πολλῶν ἡμερῶν.

⁴⁾ Δειλινό, ἀπόγευμα.

ται ἅπαξ. Ἐν τούτοις, πολλὰ ἐκ τούτων, παρουσιάζοντα γενικώτερον διαφέρον ἀπὸ κοινωνικῆς ἐπόψεως ἢ συγκινούντα τὸν λαὸν ἀπὸ τὸ ἐν αὐτοῖς λυρικὸν στοιχεῖον, ἐπαναλαμβάνονται ὑπ' αὐτοῦ εἴτε κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τοῦ χειμῶνος κατὰ τὴν ἐργασίαν εἰς τὰ ἐλαιοτριβεῖα, εἴτε κατὰ τὰς γεωργικὰς ἐργασίας ἢ τὰς διασκεδάσεις εἰς τὴν ταβέρναν. Ἡ ἐπανάληψις αὕτη ἀλλοιώνει τὸ μοιρολόγι εἰς τὴν ἀρχικὴν του σύνθεσιν, διότι ὁ λέγων εἴτε λησμονεῖ τμήματα εἴτε προσθέτει ἰδικὰς του φράσεις, εἴτε συγχέει τὰ ἐν αὐτοῖς γεγονότα, κυρίως εἰς τὰ παλαιότερα μοιρολόγια, καὶ ἐκθέτει οὕτω πολλὰ ἐπεισόδια εἰς τὰ ὅποια μὲ τὴν εὐκολίαν τῆς μνήμης του συμφύρονται ὑπ' αὐτοῦ μέρη ἐκ διαφόρων μοιρολογίων.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα προβλήματα τὰ ὅποια ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ μελετητὴς τῶν μανιάτικων μοιρολογίων.

Ἐπὶ τῶν γενομένων μέχρι τοῦδε ἐκδόσεων μανιάτικων μοιρολογίων πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ ἐκδότες τούτων ἀπέφυγον, πλὴν τοῦ Α. Πετρίδου καὶ κυρίως τοῦ Ν. Πολίτου, τὴν παράθεσιν γλωσσικῶν καὶ πραγματικῶν σχολίων, οὕτω δὲ τὸ μοιρολόγι εἰς πολλὰ σημεῖα γίνεται δυσχερὲς ἀντιληπτὸν ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν μὴ Μανιάτην ἀναγνώστην, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν νεώτερον Μανιάτην. Πλὴν τούτων καὶ τὰ ἐκδοθέντα μέχρι τοῦδε μοιρολόγια εἴτε μεμονωμένα ἢ εἴτε εἰς συλλογὰς δὲν ἀποδίδουν πληρῶς τὸ ἰδίωμα τοῦ τόπου. Ἐκ τῶν ἐκδοτῶν ὁ Κ. Πασαγιάννης¹⁾ εἰς τὴν συλλογὴν του παρουσιάζει αὐτὰ μᾶλλον ὥς λογοτέχνης. Ὁ Β. Πετρούνιος²⁾ ἐπιχειρεῖ μὲν νὰ τὰ καταγράψῃ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης, ἀλλὰ δὲν ἐπιτυγχάνει τούτου πλήρως. Ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰς συλλογὰς αὐτὰς ἔχει τις πολλὰ νὰ παρατηρήσῃ καὶ νὰ διορθώσῃ.

Ἡ Μανιάτισσα ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ξένην μοιρολογεῖ εἰς τὸ γλωσσικόν της ἰδίωμα—κατὰ τὸ συνηθὲς τοῦ τόπου της—καὶ ἀδιαφορεῖ, ἂν διὰ τοῦτο τὴν περιπαίξουν τυχὸν ξένοι, μὴ Μανιάται, ἀκροαταί. Τότε δὲ δύναται νὰ εἴπῃ:

—'Σ τὸ 'δ'άβολο καὶ 'ς τὴν ὁργῇ
νὰ πᾶ' ἢ γλῶσσα ἢ Βλάχικῃ
καὶ ὅσοι τὴν ἀναμπαίζουσι
τὴ γλῶσσα τὴ Μανιάτικῃ,
ὁπὸ 'ν' ἢ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ.

Τὰ μοιρολόγια εἰς τὴν Μάνην δὲν λέγονται μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κη-

¹⁾ Πλήρης βιβλιογραφία τούτων δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

²⁾ Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια. (Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Βιβλιοθήκη Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 3. Ἀθῆναι 1928).

³⁾ Μανιάτικα μοιρολόγια. Ἀθῆναι, 1934.

δείας τοῦ νεκροῦ ἀλλὰ καὶ κατὰ «τὸ κλάμα», τὸ ὁποῖον γίνεται κατὰ τὴν τρίτην, ἐνάτην καὶ τεσσαρακοστήν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέραν.

Μερικὰ ὅμως μοιρολόγια συντίθενται ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔχουν δὲ ὡς θέμα σοβαρὰ γεγονότα, ἰδίως μάχας καὶ φόνους μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν. Εἰς τὴν περιπτῶσιν ταύτην τὸ μοιρολόγι λαμβάνει τὴν ἀφηγηματικὴν μορφήν τοῦ ἔπους. Ὁ ραψωδός, ἐνίοτε ἄνδρας, διότι μοιρολογοῦν καὶ οἱ ἄνδρες, κυρίως ὅμως γυναῖκα, ἀφοῦ πληροφορηθῇ τὰς λεπτομερείας τοῦ γεγονότος, συνθέτει τὸ ᾄσμα—βγάνει μοιρολόι—κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιστατικῶν τούτου ἀλλὰ μὲ ὁδηγὸν τὸν συναισθηματικὸν κόσμον καὶ τὰ κοινωνικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, στοιχεῖα κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Μέσα Μάνης. Αὐτὰ θὰ ἀξιώσουν, ἵνα τὸ μοιρολόγι διατηρῇται εἰς τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ τῆς Μάνης.

Εἰς τὰ μοιρολόγια τοῦ δικαιομοῦ ἀνήκει καὶ τὸ κατωτέρω δημοσιεύμενον τῆς Ληγοροῦς, γνωστὸν ὡς: *Ἡ Ληγοροῦ ἢ τὸ μοιρολόι τῇ Ληγοροῦς.*

Τὸ μοιρολόγι τοῦτο εἶναι ἐν τῶν παλαιότερων, παρουσιάζει δὲ ἰδιαίτερον διαφέρον διὰ τὰ ἀπαντῶντα εἰς αὐτὸ κοινωνικὰ ἔθιμα τοῦ τόπου. Τοῦτο ἔτυχε μέχρι σήμερον πολλῶν ἐκδόσεων χωρὶς ὅμως αὐτὰ νὰ ἀποδώσουν πλήρως τὸ πραγματικὸν κείμενον καὶ τὸ ἱστορούμενον γεγονός.

Ἐκ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ μόνου ὁ Ν. Πολίτης ἐδόκε τὴν περισσότερον, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας ἐκδόσεις του, πλήρη μορφήν τοῦ μοιρολογίου μὲ ἀρκετὰ σχόλια. Παρὰ τοῦτο ὅμως ἡ ἐργασία τοῦ Πολίτου εἶχε παραλείψει, ἀρκετὰ δὲ τῶν σχολίων του χρῆζον διορθώσεως. Ἡ τελευταία ὑπὸ τοῦ Κ. Νταϊφᾶ ἐκδοσις τοῦ μοιρολογίου, παρὰ τὰς ἄλλας ἐλλείψεις της, γέμει γλωσσικῶν σφαλμάτων καὶ ἄλλων ἀνακριβειῶν.

Τὴν παραλλαγὴν τὴν ὁποίαν δημοσιεύομεν ἐνταῦθα κατεγράψαμεν μὲ πολλὰ ἄλλα μοιρολόγια—ἀρκετὰ νεώτερα ἔχω καταγράψει ἀκούων ταῦτα κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ θρήνου τῶν γυναικῶν—κατὰ τὸ ἔτος 1935 καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς ἐκ Κίτίας ὀγδοηκοντούτιδος τότε, νῦν δὲ μακαρίτιδος, Καλῆς Φοκαλίτσας. Τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν γεγονότων εἶχον τότε ἀναζητήσῃ μεταξὺ τῶν γεροντοτέρων τῆς περιοχῆς τῆς Μέσα Μάνης, ἔλαβον δ' ἔτι πολλὰς πληροφορίας καὶ παρὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις κ. Ἰωάννου Λιακάκου, πρωτοδίκου, ἐγγόνου κατ' εὐθεΐαν τοῦ εἰς τὸ μοιρολόγι ἀναφερομένου Γιάννακα, τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ληγοροῦς.

2. Ἡ Ληγοροῦ.

Ἔνα Σαββάτο ἀπὸ βραδ'οῦ
ἐσυγυρίσι' ἡ Ληγοροῦ
νὰ πάη 'ς τοὺν ἀλλωνοῦνε της

ἀπὸ τὴν Κίττα 'ς τ' Ἀλυκα.

5 Σ τὸ δρόμο ποὺ ἐπάαινε
πέρασ' ἀπὸ τοῦ Μπουλαρ'οῦς

κι ἀπὸ τὰ Σπηλιωτ'άνικα,
ὄντες ἀμπόλυκε ὁ παππᾶς.
"Ολοὶ 'ς τὴ ροῦγα ἐκάθοντα

10 καὶ τὰ χαοτῖα 'παῖζασι.
"Ἐκαμε πέτρινη καρδ'ἃ
κι ὅλους τοὺς ἐχαιρέτισε.
Καένας δὲν ἐμίλησε
μόν' ὁ φονεᾶς τοῦ Βέτουλα,

15 ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος,
ἀπάνου ξεσηκώθηκε
καὶ τὴν ἐκαλαδέχηκε:
— Μωρή, καλῶς τὴ Ληγοροῦ,
καλῶς τη, καλῶς ὠρισε,

20 μωρή, κι ἂν πάης τ' "Αλυκα
νὰ πῆς τοῦν ἄλλωνοῦνε ζου,
τοῦ Γιάννακα ξεχωριστά,
τὴ ἄ' θέρη νὰ κάμουμε καλά,
ἐμεῖς τότε πλιερώνομε

25 κείνο τὸν παλαιοβέτουλα
νὴ ξεῖ γροχῖα νὴ ἐφτά
νὴ 'ς τὴν ἀκρίβγιο του κ' ἐννεᾶ.
"Α' δὲ θελήσουσι κ' ἐννεᾶ
ἄς τότε τρώῃ ἡ-γι-ἀρμαλακιά

30 κάτου 'ς τὰ Γιάλια χαμψηλά,
βεργάτη τὸν ἐβάλαμε
'ς τί' σγοῦρνες τοῦ Μονοδε'ντροῦ.
Πλέο δὲν τοῦνε δώνομε

οὔτ' ἔναν κάρπικον παρᾶ
35 καὶ ὅ,τι θέσι ἄς κάμουσι,
ὅ,τι περὶ 'πὸ χέρι τους.
"Σ τὰ "Αλυκα πὺν ἔφτασε

πέρασ' ἀπὸ τὴ Λατομά,
κι' ὅλοι 'ς τὴ ροῦγα κάθοντα,
40 δὲν ἐχαιρέτα πονθενᾶ.

Σηκώθηκε ἡ νύφη της:

— Μωρή, καλῶς τὴ Ληγοροῦ,
μωρή, καὶ τ' ἐν ἡ πίκρα ζου
καὶ δὲ μᾶς ἐχαιρέτισες;

45 καένας μὴ ζ' ἐβάρησε,
νὰ μὴ ζ' ἀσκημομίλησε;
"Ἐκείνη δὲν ἐμίλησε
κ' ἐδ'άηκε 'ς τὸ σπῖτι τους.
Μὰ ὁ Γιάννης ἦτα πογγήρος

50 κι ἀμέσως τὸ κατάλαβε
τὶ κάπου ἤρε τοὺς ὀχιτροὺς
καὶ τὴν ἐκογιονάρασι,
κι ἀπὸ ξεπίζου ἔφτασε:

— Μωρή, καλῶς τὴ Ληγοροῦ,
καλῶς τη τὴ Μπεῖκαινα,
μωρή, καὶ τ' ἔναι ἡ πίκρα ζου
καὶ δὲ μᾶς ἐχαιρέτισες;
καένας μὴ ζ' ἐβάρησε
νὰ μὴ ζ' ἀσκημομίλησε;

60 Σὰ μὲ ρωτᾶς θὰ ζὲ τὸ πού,
καένας δὲ μ' ἐβάρησε
κι οὔδε μ' ἀσκημομίλησε,
'ς τὸ δρόμο πὺν ἐρχόμουνα
πέρασ' ἀπὸ τοῦ Μπουλα'ρούς

65 κι ἀπὸ τὰ Σπηλιωτ'άνικα
ὄντες ἀμπόλυκε ὁ παππᾶς
κι ὅλοι 'ς τὴ ροῦγα κάθοντα
κ' ἔκαμα πέτρινη καρδ'ἃ
κι ὅλους τοὺς ἐχαιρέτισα

70 καὶ τοὺς ἐκαλημέρισα,
καένας δὲν ἐμίλησε
καὶ μούδε μ' ἀποκρίθηκε,
μόν' ὁ φονεᾶς τοῦ Βέτουλα,
ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος,

75 ἐκείνος μ' ἀποκρίθηκε:
Μωρή, καλῶς τὴ Ληγοροῦ,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καλῶς τη, καλῶς ὄρισε,
μωρή, κι ἄν πάης τ' Ἀλυκα,
πές τους τοῦν ἄλλωνοῦνε ζου,

80 τοῦ Γιάννακα ξεχωριστά,
τί, ἄ' θέη νὰ κάμωμε καλά,
ἐμεῖς τοὺς τὸ πλιερόνομε
κεῖνο τὸ παλαιοβέτουλο
νῆ ξῆι γρόχια νῆ ἐφτά

85 νῆ ἔς τὴν ἀκροῖθιο του κ' ἐννεά.
Ἄ' δὲ θελήσουσι κ' ἐννεά,
ἄς τότε τρώη ἡ-γι-ἀρμαλακιὰ
κάτου ἔς τὰ Γιάλια χαμπηλιά,
βεργάτη τὸν ἐβάλαμε

90 ἔς τὶ ὀγοῦρνες τοῦ Μονοδε'ντροῦ. 125
Πλέο δὲν τοῦνε δῶνομε
οὐτ' ἓναν κάρπικον παρᾶ
καὶ ἅτι θεοὶ ἄς κάμωμοι,
ὅ,τι περὶ πό χερί τους.

95 Κ' ἔσκουζε ἡ Ληγοροῦ φωνή:
— «Δὲν ἔχει ὁ Βέτουλας καφὸ,
δὲν ἔχει μήτε γενιακό,
τὸ αἷμα του νὰ πάρουσι
καὶ νὰ ντόνε δικαῖωσουσι!

100 Ἔναι πουλλὶ τῆς ἔρημος!
Ἐχάθη νὰ ἔμαι σερνικός!»
Ἐδαιμονίστη ὁ Γιάννακας
καὶ τοῦ ὄρε σὰν παραλοή.
Ἐστάθη κ' ἐπομόνευε

105 ἔχια μὲ πὸ σουροῦπωσε
κ' ἐδ'άηκε ἔς τὴ νύφη του:
— «Δῶσε μου, νύφη, τὸ σαρμᾶ,
ποῦ ἔναι ἔς τὸν κρεμανταλᾶ
καὶ τότε τρώει ἡ σγουν'ρᾶ,

110 τ' ἔμεινε ἀπονύχτερη
ἡ μαγκουφογελάδα μας».

Ἐκεῖνη τὸ κατάλαβε
ὅτι θὰ πάη γιὰ φονικό
καὶ τοῦ πε καὶ τοῦ μίλησε:

115 — «Γιὰ κάτσε χάμου, ἀφέντη μου,
καὶ πάου μὲ τὴ γυναικα ζου,
ἐρχεται καὶ ἡ Ληγοροῦ,
παίρονομε καὶ τὴ μάννα μας,
τὶ ζὲ σκοτώνουσι οἱ-γι-δχτροὶ

120 κ' ἔσένα σὰν τὸ Βέτουλα.

Ἐκεῖνος ἐκαψώθηκε
καὶ τὸ σαρμᾶ ξεκρέμασε
κι ὄξον ἐξαπετάχτηκε.

Ἔς τὴν πόρτα ὅπου ἐβγαῖνε

125 ἔκρησε ὁ Γιάννης τὸ σαρμᾶ:

— «Ληγοῦκα, ἔρημε σαρμᾶ,
νῆ ὁ Βέτουλας θὰ δικαιωθῇ,
νῆ θὰ διπλώσῃ τὸ σκιονί.
Ἄ' δὲν ἐρθοῦ ὡς τ' ἀποταχᾶ

130 οῦριε τοὺς χαλῖκι μου
καὶ μένα σὰν τὸ Βέτουλα.»
Κ' ἔδωσε μία κ' ἐφυγέ.

Ἔς τὸ δρόμο ποῦ ἐπάαινε,
ἀγροῖκῃσε ποδοβολή

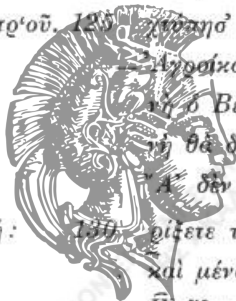
135 κ' ἐγύρισε κ' ἐκοίταξε,
ἦταν ἡ μαυρονύφη του,
ποῦ τὸν ἀγκόλλ' ἀπὸ κοντά.

— «Ε Γιάννη, ποῦ μὲ παρατᾶς
ποῦ μ' ἀγκολλᾶ ὁ Πέτρακας;

140 Γιὰ κάμε πίζον Δημητροῦ
γιατὶ θὲ νὰ δαιμονισιοῦ,
νὰ πάρη ὁ νοῦ μου τὰ βοννά
νὰ λέπη ὁ κόσμος νὰ γελᾷ.

— Γιὰ πές μου, Γιάννη, ἀφέντη μου,

145 ὡς πότε νὰ ζὲ καρτεροῦ
καὶ νὰ ζὲ περιμένωμε;

- Ἰχίαιμε τὸ λιοβάρημα
 ἃ' δὲν ἐρθοῦ καὶ ἃ' δὲ φανοῦ,
 οῖζετε τὸ χαλίκι μου
 150 καὶ ἐμένα σὺν τοῦ Βέτουλα.
 Κ' ἐτραύηξε τοῦ Μπουλα'ρούς.
 Σ' τὴ Ρίζα τοῦ Μπουροδλία
 ἕνα κασιόκ' ἐβέλαξε
 ἀπάν' ἀπὸ τὸν ἀγκρεμό.
- 155 — «Ἐλα κοντά μου, Σατανᾶ,
 γὰ κάμωμε μαζί δουλειά,
 καὶ ἂν εἶσαι σὺ, Δημήτρακα,
 ἔλα γιὰ συντροφία μου
 γιὰτι πάου τοῦ Μπουλα'ρούς».
- 160 Σ' τοῦ Μπουλα'ρούς πὺν ἔφτιασε
 Σ' τοῦ Πέτρου τοῦ Λιόπουλου
 οἱ πόριτες ἦτανε κλεισιτές.
 Σ' τὴν πορφύρεα σάθηκε,
 ἔκατσε καὶ ἀκρομάστηκε,
- 165 τίποτε δὲν ἀγροίκησε.
 Τὸ ζεμπερέκι ἐτραύηξε.
 τὴν πόρτα δὲν τὴν ἀνοιξε.
 Ἐκατσε καὶ ἀποφάσισε,
 καὶ Σ' τὴν ἀργάνη ἐπήδησε,
- 170 ἔκατσε Σ' τὴν κοιτόκαλῃ
 καὶ τὸ σαρκῆ του ἔφτιανανε
 καὶ τὸν ἀδικοτάιζε.
 Ἡ πόρτα τότε ἀνοιξε
 μία γυναῖκα ἐδ'άηκε,
- 175 τὰ βόδια της ἀχιούριζε
 καὶ ἤυρεκε τότε τὸν καιρὸ
 καὶ ἀνέθη ἀπάνον Σ' τὸ λιακό.
 Ζυγώνει Σ' τὴν μανταλουχιά,
 κοιτάζει μέσα, τί γὰ ἰδῇ,
- 180 λέπει τ' ἐκάθουτα ὁ φονεὺς
 μὲ τὸ παιδί του καὶ ἔπαιζε,
- τὸν ἄκουσε καὶ ἐφώνησε:
 — φέριτε, γυναῖκες, τὸ χυλό.
 Τρανᾶ τὸν ἔρημο σαρκῆ
 185 καὶ ἐκείνος τὸν ἐγέλασε.
 — Ἀ, χάκι σου, βρε Σατανᾶ,
 μ' ἔταξες καὶ μ' ἐγέλασες.
 Πίζου τόνε ξανατρανᾶ,
 ἐπῆρε ὁ σαρκῆς φωτ'ιὰ
- 190 μέσ' ἀπὸ τὴν μανταλουχιά
 καὶ ἤυρε τὸν Πέτρο Σ' τὴν καρδιά.
 Ἐβγήκασι τὰ λιαρητά.
 Ὁξον ἐξεπετάτηκε
 καὶ ἤυρε τὴν πόρτα σφαλιστή
- 195 καὶ ἕνα σαρντίδι ἐδῶκε
 καὶ Σ' τὴν ἀργάνη ἀνέθηκε
 καὶ ἀντεσ' ὁ ἔρημος σαρκῆς,
 ἀντεσ' δὲν ἐξάτηκε.
 Σαντεσο, ἔρημε σαρκῆ,
- 200 γιὰτι Σ' ἀφίνου καὶ ἐπαδά,
 τὸ θέλημα μου τόκαμα.
 Ἐδωσε μία καὶ ἔφυγε
 καὶ ἐδ'άηκε τὴ Νέασα,
 πὺν συντροφία εἶχας,
- 205 μίλησε τοῦ βαρδ'άτορα,
 καὶ ὁ Λίας ἀποκρίθηκε:
 — Ἀμποῖος εἶσαι πὺν μιλᾷς
 τώρα τὴ νύχτα, τί ζητᾷς;
 — Ἐγὼ εἶμαι, ὁ Γιάννακας,
- 210 ἐσκοίωσα τὸ μάρπα ζου,
 πὺν ἦτα καφὸς τῇ μάννα ζου,
 τὸ Πέτρο τὸ Λιόπουλο.
 — Σήκω γὰ φύγῃς, Γιάννακα,
 γὰ πάῃς τὰ Σκυλλακιάνικα
- 215 γὰ μήνε ῥοθῇ ἡ μάννα μου
 καὶ θέει γὰ μὲ βλαστημᾷ.

Σηκώθηκε ὁ Γιάννακας
 κ' ἐδ' ἄη τὰ Σκυλλακιάνικα.
 Πομόνεψε ἡ γ' ῥ' αὖ Λιακοῦ,
 220 ἦρθε τὸ γιόμα τὸ μικρὸ
 καὶ δὲν ἐφάνη ὁ Γιάννακας.
 Σηκώθηκε ἡ γ' ῥ' αὖ Λιακοῦ
 βάνει τὸ δρόμο 'ς τὰ μπροστὰ
 σκούζοντα καὶ φωνάζοντα :
 225 *Ε Γιάννακα, ξ Βέτουλα!
 θὰ ζᾶσε κλαίου ἀνάκατα!
 'Σ τοῦ Κούβαρον, πὸ πάαινε,
 ἐπέρινα ἕνας χρ' ἰστ' ανός,
 ὁ γέρον — Κν' ῥ' ακούλακας.
 230 — *Ε μάρπα Κν' ῥ' ακούλακα,
 τίποτα νὰ μὴν ἄκουσες
 ἀπὸ τοῦ Πάνου Μπουλα' ρ' οὐς ;

— Σκοτώθη ὁ κάλλις τῇ γενιᾷς,
 235 σκοτώθη ὁ πρῶτος γέροντας,
 ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος.
 — Καὶ ποῖος τὸν ἐσκοτίωσε
 κείνον τὸν παλαιοβόιδακα ;
 — Εἴπαι τ' ἦρθ' ὁ Βέτουλας
 240 τ' ἠῦρσαι τὸ ντουφέκι του,
 κείνον τὸν ξερημο σαρμᾶ.
 Σηκώθηκε ἡ γ' ῥ' αὖ Λιακοῦ
 καὶ πάει τὰ Σκυλλακιάνικα
 κ' ἐμίλησε τοῦ Γιώργαρον :
 245 — Γιὰ ἔλα, Γέργο, νὰ ζε ἴδου,
 νὰ ζε ρωτήσουν νὰ μὲ πῆς,
 ὅτι εὐτοῦ ὁ Γιάννακας.
 — Ὁ Γιάννακας ἔλαι ἐπά,
 πρὶν γὰρ τὴν στοάδα ξενοιασθῆναι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

3. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ μοιρολογίου.

Μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν Λιακάκου ἐξ Αἰτωλῶν καὶ Λιοπούλου (κλάδου τῆς οἰκογ. Μαντουβαλαίων) ἐκ Πάνω Μπουλαριῶν ὑπῆρχεν ἔχθρα, διότι κατὰ τινα συμπλοκὴν εἰς θέσιν Γιάλια, κειμένην μεταξὺ τῶν δύο χωρίων παρὰ τὴν θάλασσαν, ὁ Πέτρος Λιόπουλος ἐφόνευσεν τὸν Λιακάκον Δημήτριον, τὸν ἐπικαλούμενον Βέτουλαν.

Ἡ Ληγοροῦ, ἀδελφὴ τοῦ φονευθέντος, γνωστὴ καὶ μὲ τὸ ἐπώνυμον Μπεϊ-
 καινα, εἶχεν ὑπανδρευθῆ εἰς τὸ χωρίον Κίττα, βορείως τῶν Μπουλαριῶν. Αὕτη, μετα-
 βαίνουσα τὴν 14 Σ)βρίου εἰς Ἀλυκα διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς οἰκείους της καὶ διερ-
 χομένη διὰ τοῦ χωρίου Ἀνω Μπουλαριοί, συνηντήθη μὲ τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ
 της. Ἐπηκολούθησεν ἡ γνωστὴ ἐν τῷ μοιρολογίῳ συζήτησις τὴν ὁποίαν ἡ Ληγοροῦ,
 φθάσασα εἰς Ἀλυκα, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἀδελφόν της τὸν Γιάννακαν.

Οὗτος ἐξοργισθεὶς καὶ παρακινήθεις ἐκ τῶν λόγων τῆς ἀδελφῆς του μετέβη
 κατὰ τὴν νύκτα εἰς τοὺς Μπουλαριοὺς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Λιοπούλου καί,
 ἀποτυχὼν εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀνοίξῃ τὸ παράθυρον, ὥθησε βιαίως τὴν
 θύραν καὶ ἐφόνευσεν τὸν Λιόπουλον. Μετὰ ταῦτα τρέχων ἔφθασεν εἰς Νέασαν, μι-
 κρὸν συνοικισμὸν παρὰ τὸ χωρίον Ὅχιά, καὶ κατηνύνη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ
 ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντος Λιοπούλου, διότι μεταξύ των
 ὑπῆρχεν ὁ δεσμὸς τῆς «συντροφίας».

Ἡ σύζυγος τοῦ φιλοξενούντος καὶ ἀδελφὴ τοῦ φονευθέντος, μὴ γνωρίζουσα τὰ διατρέξαντα, παρεσκεύασεν ὡς φαγητὸν εἰς τὸν Γιάννακα *κουταλίδες* (εἶδος τηγανίτου ἄρτου). Ἀκολούθως ὁ σύζυγός της προέτρεψε τὸν Γιάννακα νὰ μεταβῇ εἰς τὸ χωρίον Κίττα εἰς τὸν συγγενὴ τοῦ Γιάννακα Γεώργιον Σκυλλακάκη καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν πύργον του.

Οἱ συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος Λιοπούλου ἐξῆλθον ἐν τῷ μεταξὺ ἔνοπλοι, ἐπυροβόλουν καὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐτέθησαν εἰς ἀναζήτησιν καὶ καταδίωξιν τοῦ φονέως.

Τὴν ἐπομένην διεδόθη ὅτι ἐφονεύθη ὁ Πέτρος Λιόπουλος.

Νέος ἐκ Κίττας ὅστις εἶχε μεταβῇ εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ φονευθέντος ἐπέστρεψε καὶ συνήντησε τὸν Γιάννακα εἰς τὸν πύργον τοῦ Σκυλλακάκη, λέγεται δὲ ὅτι τοῦ εἶπε: *Μὲ γειά σου τὸ πράτιγο* (δηλ. συγχαρητήρια διὰ τὴν ἐπιτυχίαν σου) καὶ ὅτι ὁ φονεὺς ἀπήντησε: *Μὲ γειά μου, μὲ χαρά μου* (δηλ. τὰ δέχομαι εὐχαρίστως, εἶμαι πλήρως ἱκανοποιημένος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν μου). Ἐπρεπεν ὁμως ὁ Γιάννακας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἄλυκα, ἀλλ' αἱ διαβάσεις ὅλας ἐφύλασσοντο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του. Διὰ τοῦτο τὸν συνώδευσε κατὰ τὴν νύκτα ὁ Γεώργιος Σκυλλακάκης μετὰ τῶν συγγενῶν του. Καθ' ὁδὸν καὶ πλησίον τῶν Μπουλαριῶν ἐπειδὴ ἤκουσαν θόρυβον, καὶ ὑπέθεσαν παρουσίαν τῶν ἐχθρῶν, οἱ συνοδοὶ ἐπέστρεψαν εἰς Κίτταν. Ὁ Γιάννακας ἠρνήθη νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ καὶ ἀπαρτίσας μόνος καὶ μεταβῇ εἰς Ἄλυκα. Ὑπολογίζων ὅτι οἱ ἐχθροὶ του δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῶν ὅτι αὐτὸς θὰ ἐτόλμα νὰ διέλθῃ ἔμπροσθεν τῶν οἰκίων των καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἐφύλασσον τὰς ἄλλας διαβάσεις, ἐτόλμησε καὶ ἐβάδιζε τὸν δρόμον πρὸ τῶν ἐχθρικῶν οἰκίων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πέτρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γιάννακα, μετὰ τῶν συγγενῶν των εἶχον ἐξέλθει ἐξ Ἀλύκων πρὸς τὴν θέσιν Πραστὰ καὶ ἀνέμενον τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ μετὰ σκοπὸν νὰ τὸν ὑπερασπίσουν ἀπὸ τυχόν ἐχθρικὴν καταδίωξιν.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἡ μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν ἐχθρὰ ἐγένετο μεγαλυτέρα. Ἀμοιβαίως ἐπὶ χρονικὸν διάστημα ἐπεχειροῦντο ἐνέδραι, *χωσαίαι*. Τέλος, τῇ μεσολαβήσει ἄλλων οἰκογενειῶν ἐγένεν *ἀγάπη* (συμβιβασμός) καὶ ἔλαβε χώραν ἡ τελετὴ τοῦ *ψυχικοῦ*, δηλαδὴ ἡ θεία λειτουργία τῆς λήθης τοῦ κακοῦ· ἐσχηματίσθη ἡ λιτανεία τῶν μεταμεληθέντων ἐκ βάρους ψυχῆς καὶ καρδίας ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐβάδιζε πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ θύματος τὴν πορείαν τῆς συγγνώμης καὶ τοῦ ἐξιλασμοῦ.

Ὁ Γιάννακας συντετριμμένος καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φονευθέντος διὰ νὰ προσκυνήσῃ τὴν χήραν αὐτοῦ. Ἐνῶ ἐπλησίαζον εἰς τὴν θύραν, εἰς ἐκ τῶν συγγενῶν τῆς χήρας εἶπε: *σιρῶσε νύφη τὴ βελέντζα* καὶ ἐκείνη ἠρώτησεν: *ἀμποῖο μέγαλονε θὰ δεχτοῦ;* Ὁ Γιάννακας μὲ πάλλουςαν καρδίαν ἐγονάτισε καὶ ἡσπᾶσθη τὸ χεῖρ τῆς χήρας. Ὅταν δὲ ἐκείνη τὸν

ἐνηγκαλίσθη, τὸν ἐφίλησε καὶ τὸν ἐσκέπασε μὲ ἕν φόρεμα — σημεῖον ὅτι γίνεται μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ φονευθέντος — αὐτὸς τῆς λέγει τὸ ἐξῆς περιφημον δίστιχον :

Τὸ φίδι πὺν ζ' ἐδάγκασε, ἐδάγκασε κ' ἐμένα
καὶ ὅσο φαρμάκι ζ' ἔχουσεν, τό' χιουσεν καὶ σ' ἐμένα

(δηλ. ὁ κακὸς δαίμων ἐπροξένησε καὶ εἰς τοὺς δύο μας τὸ αὐτὸ κακόν).

Ἐκτοτε ἔγιναν *ψυχαδερφοί*, ἡ δὲ *ψυχαδερφροσύνη* μεταξὺ τῶν δύο οἰκογενειῶν διατηρεῖται καὶ ἐκτιμᾶται παρ' αὐτῶν μέχρι σήμερον. Γενικώτερον ὁ δεσμός αὐτὸς μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν θεωρεῖται ἱερός, ὥστε εἶναι καὶ κώλυμα γάμου μεταξὺ τῶν ἀτόμων τὰ ὁποῖα συνδέονται διὰ *ψυχαδερφροσύνης*.

Ὁ Γιάννακας μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου, τῇ συστάσει τῆς ἐκ Πύργου τῆς Μάνης οἰκογενείας Σέκερη, προσελήφθη εἰς τὴν σωματοφυλακὴν τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας κατὰ τὸ 1840. Οὗτος κάποτε δυσареστηθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Μάνην. Ἡ Δούκισσα ὅμως ἐκτιμῶσα τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀφοσίωσίν του κατῴρθωσε νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Πεντέλην. Ἐκείθεν δὲ κατὰ διαστήματα, κατήρχετο εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ πατρὸς του Παναγιώτου καὶ τοῦ ἐγγόνου του Ἰωάννου πρὸς τὸν ὁποῖον πολλὰς διηγήτο περὶ τοῦ φόνου.

Ἐπιστρέφων κίπντε εἰς τὴν Πεντέλιν ὑπεροσύνῃ ἐνεκα κακοκαρίας νὰ σταματήσῃ εἰς χάνι (πανδοχεῖον) παρὰ τὸ Ψυχικόν ὅπου ἦσαν Μανιάται χωροφύλακες καὶ ἔπινον κρασί. Οὗτοι, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὸν γέροντα, τὸν προσεκάλεσαν εἰς τὴν συντροφίαν των. Μετ' ὀλίγον ἤρχισαν, κατὰ τὴν συνήθειαν των, νὰ μοιρολογοῦν, δηλαδὴ ἀντὶ ἁσμάτων νὰ ἐπαναλαμβάνουν μανιατικά μοιρολόγια. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἤρχισαν νὰ λέγουν καὶ τὸ μοιρολόγι τῇ Ληγορῷ. Ὁ γέρον παρηκολούθει σύννους τὴν ἀπαγγελίαν, ἔζη τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὰς πλέον δραματικὰς ἡμέρας τῆς νεότητός του, μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ ἀποκρύψῃ τὴν συγκίνησίν του ἤρχισε νὰ δακρύῃ. Οἱ χωροφύλακες ἀντιληφθέντες τοῦτο ἡρώτων ἐπιμόνως τὸν γέροντα περὶ τῆς αἰτίας τῶν δακρύων του. Οὗτος κατ' ἀρχὰς ἡρνεῖτο, ἀλλ' ὑπέκων εἰς τὰς ἀπαιτήσεις των ἀπεκάλυπεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ Γιάννακας καὶ διηγήθη εἰς τοὺς τὰ κατὰ τὸν φόνον. Ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 93 ἐτῶν, τῷ 1893, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κατ' εὐθεῖαν ἐγγόνου του κ. Ἰωάννου Λιακάκου, ὅστις διατηρεῖ καὶ τὴν φωτογραφίαν τοῦ Γιάννακα, εἰς ἣν παρίσταται οὗτος ὡς γέρον μὲ γενειάδα καὶ σπινθηροβόλους ὀφθαλμούς.

4. Χρονολογία τοῦ γεγονότος.

Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω τὸ ἔτος καθ' ὃ ἐγένετο τὸ συμβάν, διότι τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν οὐδ' αὐτὸς ὁ κ. Ἰω. Λιακάκος ἐνθυμεῖται. Μετὰ πιθανότητος

δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τοῦτο μεταξύ τῶν ἐτῶν 1828-1836, τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸ μοιρολόγι Γεωργίου Σκυλλακάκη, ὅστις, ὡς ἐλέχθη, εἶχεν ἐν Κίττα ἰσχυρὸν πύργον¹⁾, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ φονευθέντος Λιοπούλου, τὸν ὅποιον οὗτος ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας του κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ φόνου, ἀπέθανε τῷ 1903 εἰς ἡλικίαν 75-78 ἐτῶν κατ' ἀκολουθίαν ὁ Γιάννακας, ὅτε διέπραξε τὸν φόνον, θὰ ἦτο περίπου 25-30 ἐτῶν.

Ὡς ἡμερομηνία τοῦ φόνου ἀναφέρεται ἡ 14 Σεπτεμβρίου. Ὁ Γιάννακας γέρον ἤδη συχνὰ παρήγγαλλεν εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του νὰ μὴ ἐργάζωνται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, νὰ τιμοῦν καὶ σέβωνται αὐτὴν ἰδιαιτέρως, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι διέφυγε τὸν κίνδυνον, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οὕτω ἐξήτει τρόπον τινὰ ἐξιλέωσιν ἑαυτοῦ διὰ τὴν πράξιν του ταύτην, διὰ τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο μεταμέλειαν.

Λέγεται ἐπίσης ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ φονευθέντος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἦτο ἄκρως ἀνήσυχος, διότι, ἐνῶ ἐκυνήγα ὀργυκία διὰ τῆς ἀπόχης—ὁ Σεπτέμβριος εἶναι ὁ μὴν τοῦ κυνηγίου τῶν ὀργυκίων—καὶ συνέλαβεν ἕν, τοῦτο διέφυγεν ἐκ τῆς χειρὸς τῆς, γεγονὸς ὅπερ ἐξέλαβεν ὡς κακὸν οἶονον. Καὶ ἄλλην παράδοσιν, αὕτη εἶδε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοῦ κυνηγίου εἰς τὸν ὕπνον τῆς καὶ διὰ τῆς διακρινούσης τὴν Μανιάτικαν ἰκανότητος νὰ ἐρμηνεύη τὰ ὄνειρα ἐπεσώρην ὡς πραγματικὸν κακοῦ τὸ ὄνειρον, ὅτι τὸ ὀργυκί σημαίνει λατρεῖαν καὶ τρομὸν.

5. Ἐκδόσεις τοῦ μοιρολογίου.

- A. **N. Γ. Πολίτου**, ᾠσματα δημοτικὰ Μάνης, *Πανδώρα* 16 (1866), φύλλ. 384, σ. 539 [στίχοι 45].
- B. **N. Γ. Πολίτου**, ᾠσματα δημοτικὰ Μάνης, *Αὐτόθι* 18 (1868), σ. 438-440 [στίχοι 161].
- Γ. **A. Thumb**, Handbuch der neugriechischen Volkssprache, Strassburg 1910, σ. 276-278 [στίχοι 55].
- Δ. **K. Πασαγιάννη**, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθῆναι 1928, σ. 88-89 [ἀριθμ. 147 στίχοι 46 καὶ ἀριθμ. 48 στίχοι 30].

¹ Τούτου σώζονται σήμερον μόνον τὰ θεμέλια, τὰ ὅποια δυστυχῶς κατεστράφησαν πρὸ μηνὸς κατὰ τὸ ἡμισυ, ἵνα μὴ καλύπτουν τὴν θέαν παρακειμένου καφενεῖου. Τὸν πύργον τοῦτον, ἡρνήθη νὰ κρημνίσῃ ὁ Γ. Σκυλλακάκης ὅτε ἐπεσκέφθη τῷ 1836 τὴν Μάνην ὁ βαυαρὸς ταγματάρχης Φέδερ μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιβάλῃ εἰρήνευσιν εἰς τὸν τόπον. Ὁ Σκυλλακάκης μάλιστα ἦλθεν εἰς ἔνοπλον ρῆξιν πρὸς τὸν Φέδερ, συνελήφθη ὁμως ὑπ' αὐτοῦ κατόπιν σκληρᾶς μάχης καὶ ἐνῶ ὠδηγεῖτο εἰς Τριπολιν ἐδραπέτευσεν, ἔκτοτε δὲ ἐξηφανίσθη. Διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπάρχουν πολλὰ μοιρολόγια. Ἐν ἐκ τούτων ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Ν. Πολίτης εἰς τὴν *Χρυσολίδα* 3 (1865) σ. 656. Ἀλλὰ ἐδημοσιεύθησαν ἀλλαχοῦ, ἔχομεν δὲ καὶ ἡμεῖς συλλέξει ἀρκετά.

- Ε. **Β. Πετρούνια**, Μανιάτικα μοιρολόγια. Σειρά Α'. Ἀθήνα 1934, σ. 37-40 [στίχοι 179].
- Ζ. **Γ. Οικονομάκου**, Μανιάτικα μοιρολόγια. Τῆς Ληγοροῦς, *Λαογρ.* 11 (1934) σ. 248-249 [στίχοι 25].
- Ζ. **Ἄγ. Θέρου**, Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, τόμ. 2, 1952, σ. 199-200 [στίχοι 33].
- Η. **Κ. Νταϊφά**, Τὸ Μανιάτικο μοιρολόι, *Νέα Ἑστία* 57 (1955), σ. 302-309 [στίχοι 146].

Ἐκ τῶν ἀνεκδότων συλλογῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας σημειῶνω μόνον δύο παραλλαγὰς.

Θ. ΧΛΑ [Χειρόγραφον Λαογραφ. Ἀρχείου], ἀριθμ. 790, σ. 14-16, στίχοι 71 [Συλλογὴ Δ. Γιαννουκάκη].

Ι. ΧΛΑ, ἀρ. 1485 σ. 20-22, στίχοι 66 [Στ. Τζουμλέα, ἐξ ἀποστολῆς τῷ 1911, ἀπὸ Ξεχωρί Καρδαμύλης ὑπὸ τῆς διδασκαλίας Μπαρελέα].

Ἔλαβον ἔτι ὑπ' ὄψιν καὶ τρεῖς ἀκόμη ἐκ τῶν παραλλαγῶν τῆς ἡμετέρας ἀνεκδότου συλλογῆς τὰς ἑξῆς:

ΙΑ. Καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς Νικολοῦς Σαββατοπούλου, ἐτῶν 70 (1935) ἐκ τοῦ χροίου Ὀχιά, στίχοι 187.

ΙΒ. Καθ' ὑπαγόρευσιν Διαμάντως Σ. Σαββατοῦ, ἐτῶν 60 (1946) ἐκ Κίττας, στίχοι 82.

ΙΓ. Καθ' ὑπαγόρευσιν Δρακουλοῦς Κεκάρα, ἐτῶν 70 (1937) ἐκ Κίττας, στίχοι 83.

Σημειωτέον ὅτι τὸ μοιρολόγι τοῦτο εἶναι καὶ σήμερον γνωστότατον εἰς τὴν Μέσα Μάνην καὶ δύναται τις νὰ καταγράψῃ πολλὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ.

6. Παρατηρήσεις.

Στ. 1-4. — Εἰς τὰς παραλλαγὰς Γ, Δ 148, Ε, ΣΤ, Η καὶ Ι τὸ μοιρολόγι ἀρχίζει μὲ στίχους ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι τὸ ἐν αὐτῷ γεγονός συνέβη κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα: *Μιά σκόλη τσαὶ μιὰ Τσουριατῆ | τσαὶ μιὰ Δευτέρα τῇ Λαμπρῆς* (Γ). *Μιά σκόλη καὶ μιὰ Κυριακῇ | καὶ τὴν ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς* (Δ 148). *Ἐνα Σαββάτο ἀπὸ βραδὺν | ὅπ' ἐξημέρωνε Λαμπρῇ* (Ε). *Μιά σκόλη καὶ μιὰ Κυριακῇ | καὶ μιὰ Λαμπρῇ τ' ἀποταχὺν* (ΣΤ, Ι).

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐπόμενον εἶναι νὰ ἀκολουθοῦν οἱ στίχοι: *Βάνει κοιλολούρια στὴν ποδιά | κόκκιν' ἀβγά στὴ ζουναριά* (Β, Γ, Δ 148, Ε, ΣΤ, Η, Ι) ἢ *ἔφτιανε ἡς τυρόπιτες | τίς ἔψηνε, δὲν ψήνουνται | παρὰ κομμάτια γίνονται* (ΣΤ στ. 4-7), διότι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (ὡς καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἐπισήμους ἡμέρας) οἱ πενθοῦντες δὲν παρασκευάζουν τίποτε, ἀλλὰ δέχονται τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους των, οἱ ὅποιοι προσκομίζουν διάφορα ἑορταστικά παρασκευάσματα. Ἡ γυναῖκα

έτοιμάζει τὰ τῆς Λαμπρῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου της προκειμένου νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν πενθοῦσαν πατρικὴν της οἰκογένειαν.

Ὁ Ν. Πολίτης ἐκδίδων διὰ δευτέραν φορὰν τὸ μοιρολόγι (Β) τοὺς στίχ. 3-4: *Βάνει κουλλούρια στὴν ποδιά | κόκκιν' ἀβγά στὴ ζουναριά* κλείει ἐντὸς ἀγκυλῶν καὶ σημειώνει ὅτι «ἐλήφθησαν ἐξ ἄλλου ἔσματος τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔχοντες». Ἄλλως τε εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ δύο ἐκδόσεις δὲν ἀναφέρεται ἡ λέξις *Λαμπρή*.

Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Ν. Πολίτου εἶναι ὀρθή. Ἐξ ἄλλου ἐπίσης ἔσματος (πιθανῶς τῆς *Φαρμακεύτρας*) ἔχουν ληφθῇ οἱ στίχ. 4-7 τῆς παραλλαγῆς ΣΤ.

Τὸ γεγονός, ὡς εἴπομεν, συνέβη τὴν 14 Σεπτεμβρίου, ἐπομένως οἱ ἀνωτέρω στίχοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ μοιρολόγι, ἀλλὰ παρελήφθησαν ἐξ ἄλλων μοιρολογίων ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε ἐπαναλαμβανόντων αὐτό. Ἡ πραγματικὴ ἡμερομηνία ὡς δευτερεῦον στοιχεῖον διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἔχει πλέον λησμονηθῇ.

Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς (Α, Γ, Δ 148, ΣΤ, Ζ, Η, Ι, ΙΒ) τὸ μοιρολόγι ἄρχεται διὰ τῶν στίχων: *Μιά σκόλη καὶ μιὰ Κυριακὴ | ἢ ἐνίως* (Ζ, ΙΑ) προστίθεται καὶ ὁ στίχος: *καὶ μιὰ δεσποτικὴ γιορτή*. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι τυπικοὶ πολλῶν παλαιῶν μοιρολογίων, ἐχόντων ὡς θέμα παρομοίαν ὑπόθεσιν. Ἐκεῖ λησμονηθῇ ἡ ἀρχὴ τῶν καὶ ἡ χρῆσις τυπικῶν πλέον στίχων διευκολύνει τοὺς ἀσθουμένους ἢ ἐπαναλαμβάνοντας αὐτὰ ἐμμέτρως. Ἡ Π. ἀρχεῖται διὰ τῶν στίχων: *Μία Δευτέρα τὸ πρωὶ σηκώθηκε ἡ Ληγοροῦ, φόρτωσε τὸ μουλάρι της | νὰ πάη εἰς τοὺν ἄλλονοῦνε της*. Εἶναι ἡ μόνη παραλλαγή ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρει ἐσθήτην.

Στ. 3.—Στοὺν ἄλλονοῦνε της. Αἱ παρῶν Α, Β, Γ, Δ 148, ΣΤ, ἔχουν: *στοὺν ἀνθρωπῶνε τους* (οὐχὶ ὀρθῶς ἢ Ζ ἔχει *στον ἀνθρωπῶνε της*), ἢ Ι ἔχει *στοὺν ἐδικοῦνε της*. Δι' ὧν αὐτῶν ἐννοεῖται ἡ πατρικὴ οἰκογένεια τῆς ὑπάνδρου γυναικός. Ἡ γυναῖκα χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις: *οἱ - γι - ἄλλοι μου* (δηλ. οἱ γονεῖς, οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἄγαμοι ἀδελφαί μου) ἢ *πάου 'ς τοὺς ἄλλου μου* (δηλ. εἰς τὴν πατρικὴν μου οἰκογένειαν). Ἡ Δ 147 οὐχὶ ὀρθῶς ἀναγράφει: *νὰ πάη στὴ μαννογενεά*. Ἡ Ληγοροῦ εἶχεν ὑπανδρευθῇ εἰς τὴν Κίτταν καὶ μετέβαινεν εἰς Ἄλυκα εἰς τὴν πατρικὴν της οἰκογένειαν καὶ ὄχι εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς μητρὸς της. Ἄλλως τε ἡ μαννογενεὰ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ὑπόθεσιν, οὐδὲ λαμβάνει θέσιν εἰς παρόμοια γεγονότα. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι ἔργον τῆς πατρικῆς γενεᾶς.

Στ. 6.—*Τοὺ Μπουλα'ρ'οὺς*: ἀντὶ τούς· ἡ ἀποβολὴ τοῦ ε τοῦ ἄρθρου δι' ἀνομοίωσιν· φαινόμενον κρατοῦν εἰς τὸ ἰδιῶμα τῆς Μέσα Μάνης. Πρόκειται διὰ τὸ χωρίον Ἄνω Μπουλαριοί, τὸ κείμενον μετὰ Κίττας καὶ Ἀλύκων. Διὰ τὸν κατ' ἐπένθεσιν τύπον *Μπουλα'ρ'οὺς* βλ. Δ. Β. Βαγιακάκου, Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης, *Λεξικ. Δελτίον τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν*, 6 (1953/4), σ. 89-206. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ἐκ τοῦ ἐμβολάριος βλ. Δ. Geor-

gakas Beiträge zur Deutung als slavisch erklärten Ortsnamen, Byz. Zeit. XLI (1941), σ. 369.

Στ 7.—Τὰ Σπηλιω'τ'άνικα. Συνοικία τῶν ἄνω Μπουλαριῶν δι' ἧς διήρχετο ἡ ὁδὸς Κίττας - Ἀλύκων καὶ εἰς ἣν παλαιότερον κατῴκουν οἱ Σπηλιωτῆται (οἶκογ. Σπηλιώτη καὶ σήμερον εἰς Καλάμας). Τότε κατῴκουν ἐκεῖ οἱ ἔχθροὶ τῆς Ληγοροῦς οἱ Λιόπουλοι. Ἡ Ληγοροῦ ἠδύνατο νὰ κινῆται ἐλευθέρως, διότι αἱ γυναῖκες εἰς περιπτώσιν ἔχθρας μεταξὺ οἰκογενειῶν ἐτύγγανον ἀπολύτου σεβασμοῦ. Φόνος καὶ κακοποιήσεις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο δειλία καὶ ἀτιμία.

Στ. 9.—“Οντες ἀμπόλυκε ὁ παππᾶς. Ἦτο ἡ ὥρα τῆς 14 Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν εἶχεν ἀπολύσει ἡ ἐκκλησία. Οὐχὶ ὀρθῶς ἡ Ζ στίχ. 9 γράφει: στ' ἀμπύλημα τῆς ἐκκλησιᾶς καὶ ἐρμηνεύει ὁ ἐκδότης ἀμπύλημα=πύλη, εἴσοδος. Τὸ ὀρθὸν θὰ ἦτο: στὸ ἀμπόλυμα, δηλαδὴ εἰς τὸ σχόλασμα, τὴν ὥραν ὅπου ἐτελείωσεν ἡ λειτουργία.

Στ. 10.—Ροῦγα (βενετικὴ ruga). Τὸ μέρος τοῦ χωρίου ὅπου συγκεντρώνονται οἱ χωρικοὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς τῶν. Ροῦγα ὑπάρχει εἰς κάθε γειτονίαν (Κάνομε ροῦγα, πάμε-καθόμαστε ἐν τῇ ροῦγα ο. ροιγιάζου, κάνω ροῦγα).

Στ. 11.—Καὶ τὰ χαρτιά παίζουσι. Ἡ ΙΑ στ. 13-14 καὶ 64-65 ἔχει: Τοὺς ἦλθε καὶ ἐκάθοντα πρὸς ἑλπίαν καὶ ἐλάσσοντα ἄλλους. Ὡς ἡ ΙΓ στ. 7 ἀναφέρουν μόνον τὸν στίχον: χάμου ἐν τῇ ροῦγα κάθοντα.

Στ. 12-13.—Ἡ Ληγοροῦ πνίγει τὸν πόνον καὶ τὸ μῖσος τῆς καὶ χαιρετίζει τοὺς καθημένους. Δύο παραλλαγὰὶ ἐκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς μου, ἡ ΙΒ στ. 7-14 ἀναφέρουν ὅτι ἡ Ληγοροῦ δὲν ἐχαιρέτισεν: “Οἱ σὴ ροῦγα κάθοντα | καὶ δὲν τοὺς ἐχαιρέτισε | καὶ ἀπάνον ξεσηκώθηκε | ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος | καὶ τὴν ἐκαλαδέχηκε: | —Μωρὴ, καλῶς τῇ Ληγοροῦ, | Μωρὴ, τί ἐν' ἡ πίκρα ζου | καὶ δὲ μᾶς ἐχαιρέτισες; Καὶ ἡ ἄλλη, ΙΓ στ. 8, 12, 40: Πέρασε δὲν ἐμίλησε καὶ τότε ὁ Λιόπουλος τὴν ἐρωτᾷ: Γιατὶ περῆς καὶ δὲ μιᾶς; Ἡ συμπεριφορὰ αὐτῇ τῆς Ληγοροῦς δύναται κάλλιστα νὰ δικαιολογηθῇ ἔνεκα τοῦ μίσους πρὸς τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ τῆς.

Στ. 14.—Μόν' ὁ φονιάς τοῦ Βέτουλα. Ἡ Ζ στ. 12 ἐσφαλμένως γράφει: μονὲ τοῦ Βέτουλα ὁ γιός. Βέτουλας ἦτο ὁ φονευθεὶς ἐξ Ἀλύκων ἀδελφὸς τῆς Ληγοροῦς, ὅστις ἦτο αἰτεκος, καθ' ὃ νυμφευμένος πρὸ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, καὶ ὅχι ὁ φονεὺς αὐτοῦ ἐκ Μπουλαριῶν, ὅστις ἐχαιρέτησε τὴν Ληγοροῦν. Ἴσως ἐνταῦθα πρόκειται διὰ τὸν στ. 7 τῆς Α: Κανένas δὲν τῆς μίλησε | παρὰ ὁ Σκυλλο-Βέτουλας, δηλ. πρόκειται περὶ παρωνυμίου ὑβριστικοῦ τοῦ φονέως ἢ τοῦ πατρός του, ὅποτε ὁ στ. τῆς παραλλ. Ζ θὰ ἦτο: Μονὲ τοῦ Βάβουλα ὁ γιός. Ἐπίσης ἐσφαλμένως γράφεται Δ148 στ. 12: ὁ Πέτρος ὁ Λεόπουλος ἀντὶ Λιόπουλος. Ἐπικρατεῖ πλήρης σύγχυσις.

Στ. 18.—Καλῶς τῇ Ληγοροῦ. Αἱ Δ 147 στ. 8, 28 καὶ Δ 148 στ. 13 ἐσφαλμένως γράφουν: καλὸ σὴ Ληγοροῦ.

Στ. 26 — γρόχια γρόσα διὰ τὴν τοιαύτην διάθεσιν τοῦ σ πρὸ τοῦ ἡμιφώνου συνιζανομένης συλλαβῆς βλ. Δ. Β. Βαγιακάκου, Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις... ἐνθ' ἄν., σ. 116-118, καὶ ἐν Ἀθηνᾶ 59 (1945), σ. 57-58. Εἰς τὴν Δ. 147 στ. 14 φέρεται: σᾶς δίνουμε ἓνα τάλλαρο.

Στ. 29. — Ἀρμαλακία. Εἶναι τὸ θαλάσσιον ὕδωρ τὸ ὁποῖον τοποθετοῦν εἰς τεχνητὰς ἐπὶ βράχων ἄλυκας (γούρνας) διὰ τὴν παρασκευὴν ἄλατος. Τὰς ἄλυκας ταύτας ἐφύλασσαν τὸ μὲν διὰ τὴν μετακίνησιν τοῦ ὕδατος ἀπὸ γούρνας εἰς γούρναν, ἕως ὅτου τοῦτο πήξη, τὸ δὲ διὰ τὴν συλλογὴν τοῦ παρασκευαζομένου ἄλατος. Τὸ νόημα τοῦτο ἔχουν καὶ οἱ δύο ἐπόμενοι στίχοι 31-32: Βεργάτη τὸν ἐβάλαμε | τὶ σγοῦρνες τοῦ Μονοδε'ντρ'οῦ (Βεργάτης· ὁ ἀγορφυλάξ, Γιάλια καὶ Μονοδένδρι εἶναι τοπωνύμια παρὰ τὴν θάλασσαν). Διὰ τοῦτο χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν λ. χαμπηλά (χαμπηλά) ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Μπουλαριούς, οἵτινες, ὡς μεσόγειοι καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ κείμενοι, ἦσαν ὑψηλότερον. Οὐχὶ ὀρθῶς ἐρμηνεύεται (Β σχόλιον στίχ. 28) «τὴν παραθαλασσίαν, εἰρωνικῶς διότι πλησίον τῆς θαλάσσης ἐφονεύθη ὁ σύζυγός της». Ἐπαναλαμβάνεται ἐνταῦθα τὸ σφάλμα ὅτι ὁ Βέτουλας ἦτο σύζυγος τῆς Ληγοροῦς.

Στ. 35. — Ὅ,τι θέσι' ὅ,τι θελήσουν.

Στ. 20-36. — Ὁ φονεὺς προτείνει εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ φονευθέντος νὰ μεταβίβασθαι εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ πατρὸς της τὴν προθεσίαν του νὰ συμβιβασθοῦν καὶ νὰ τοὺς πληρώσουν τὸν φονευθέντα ἀπὸ μηδαιμίνης τιμῆς τῶν 6-9 γροσίων, ἄλλως ἀδιαφορεῖ διὰ τὸ τί θὰ πράξουν. Ἐκφράζεται δηλ. περιφρονητικῶς καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ πρὸς τὸν ζῶντα ἀδελφὸν καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς του.

Τίθεται ὁμως τὸ ἐρώτημα: Ὑπῆρχεν εἰς τὴν Μέσα Μάνην ἡ συνήθεια τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ φόνου διὰ χρημάτων;

Ἡ συνήθεια τοῦ νὰ διαλλάσσωνται αἱ ἐχθρικαὶ οἰκογένειαι, καταβαλλομένης ποσότητός τινος χρημάτων παρὰ τοῦ φονέως εἰς τοὺς γονεῖς ἢ εἰς τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, συναντᾶται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον Ἰλ. I, 632-636 καὶ Ο, 448-500. Πρβ. καὶ Ν. Πολίτην, ἐνθ' ἄν., Παρδώρα 18 (1868), σ. 439.

Διὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐν Μάνη, βλ. Ἐγκύκλιον (15 Δεκεμβρίου 1830) τῆς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Καποδιστριακῆς ἐποχῆς πρὸς τοὺς προέδρους τῶν κατὰ τὴν Σπάρτην δικαστηρίων, ἐν Ἐπετηρ. Ἀρχείου Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου 5 (1954), σ. 118-122. Ἐκτενέστερον ἠσχολήθησαν οἱ G. Maurer, Das griechische Volk, Heidelberg, τόμ. Α, 1835 βλ. καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τῶν Χ. Πράτσια καὶ Εὔστ. Καραστάθη, Ἀθῆναι 1943, τόμ. Α', σ. 141-142, 427-432. Μ. Καλαποθάκης, Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν νεωτέρων Λακωνίων (Μαυιατῶν), Ἐνδέρπη 4 (1851), σ. 476-477, Β. Vlavianos, Zur Lehre von der Blut-

rasche, Iena 1924, σ. 74. Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 'Η πολιτική δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια, Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 23 (1948), σ. 480-481. Σ. Χ. Σκοπετίας, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 3 (1950), σ. 83, 109. Σ. Κουνγέας, Ἡ ἀνθρωποκτονία (τὸ φονικὸ) ὡς διεργύημα τρίτου ἐν Μάνη, Προσφορά εἰς Σ. Κυριακίδη, Παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» 4. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 364-374. Πβλ. διὰ τὸ ἔθιμον καὶ Ἰάκ. Βισβίτην, Δικαστικαὶ ἀποφάσεις Μυκόνου, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλήν. Δικαίου 7 (1957), σ. 91.

Ἐκ τῶν μοιρολογίων, καθ' ὅσον γνωρίζω, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν «δικαιωμόν» τὸ παρὸν τῆς Ληγοροῦς εἶναι τὸ μόνον εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται μνεῖα τοῦ ἐθίμου.

Ἡ ἔξαγορὰ τοῦ αἵματος ἐθεωρεῖτο ὑποτιμητικὸν καὶ νομίζω ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγένετο μεταξὺ ἰσχυρῶν, ἰσοδυνάμων οἰκογενειῶν (μεταξὺ Νικλιάνων). Ἴσως τοῦτο ἠνείχοντο ἀσθενέστεραι οἰκογένειαι (οἱ Ἀχαμνόμεροι ἢ Φαμέγιοι) εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν γεγονότων. Μεταξὺ ὅμως τῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν διεξήγοντο σκληρότατοι καὶ ἐξοντωτικοὶ πόλεμοι. (Βλ. χειρόγραφον ἱατροῦ Παπαδάκη τῶν ἐτῶν 1715-1760 ἐν Δ. Δημητράκου, ἐνθ' ὅν σ. 199-216.) Οἱ πόλεμοι οὗτοι κατέπαυον μόνον κατόπιν ἐξοντώσεως ἢ ἐκδιώξεως ἐκ τοῦ χωρίου τῆς μᾶς τῶν ἀντιμαχομένων οἰκογενειῶν ἢ κατόπιν συμβιβασμοῦ (ἀλλάττης) μεταξὺ τῶν. Οὕτω, μοιρολογοῦσα ἡ Μανιάτιστα φονευθέντα ἀνγέλῃ της, παροτρύνει τοὺς ἀνδρας τῆς γενεᾶς της νὰ ὀρμήσουν εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνταγόνων τῶν καὶ ἐκδικούμενοι τὸν φονευθέντα νὰ τοὺς ἐκδιώξουν:

Ὅλοι νὰ συμφωνήσωμε | ἄντρες γυναῖκες συντετὰ (=μαζί)
νὰ κόψωμ' ἔντρα καὶ κοντὰ | νὰ δούσε δ' ὠξωμ' ἀπὸ πὰ
νὰ πὰς' ἔχια ἔξω τὸ Μο'ρ'ὰ | νὰ τρώσι μαῦρα λάχανα.

Στ. 37.—'Σ τὰ Ἀλυκα πὺν ἔφτασε: Ἡ ΙΑ πρὸ τοῦ στίχου τούτου παρουσιάζει τὴν Ληγοροῦν ἢ ὁποῖα λέγει: Ἐπιζωκόλιασα κ' ἐγὼ | καὶ ἐμουτζωφασκέλωσα | κ' ἔδ' ἄλλα τὰ Ἀλυκα.

Στ. 37.—Ἀπὸ τὰ Σπηλιωτ' ἄνικα, ἡ Ληγοροῦ, μετὰ τὴν συνάντησίν της μετὸν Λιόπουλον, κατευθύνεται εἰς Ἀλυκα. Ἡ παραλλογὴ Ι στ. 19-22 ἀναφέρει ὅτι ἡ Ληγοροῦ: 'Σ τὸ δρόμο πὺν ἐπήγαινε | ἔνα κατοῖκι βέλαξε, αὕτη δὲ τοῦ ἀπεκρίθη: ἔλα κοντά μου Σατανᾶ | νὰ τὴν διορθώσω τὴ δουλειά, | φτάνει 'ς τῶν ἐδικῶν της κλπ. Οἱ στίχοι οὗτοι εἰς ὅλας τὰς παραλλαγὰς φέρονται ὡς λεχθέντες ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Γιάννακα, ὅτε οὗτος μετέβαινε πρὸς ἐκδίκησιν.

Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου ὅμως τούτου αἱ παραλλαγαὶ παρουσιάζουν πλήρη σύγχυσιν τῶν γεγονότων. Οὕτως ἡ Α στ. 16-20 γράφει: Στὴ στράτα ὅπου πάγαινε |

καὶ τὸν κουνιάδο ἀπάντησε | — Καλῶς τηγε τὴ Ληγοροῦ | — Μὴ μοῦ μιλᾷς κουνιάδε μου | τ' ἔχω μεγάλονε σκασμόν, ἢ Θ στ. 26 παρέχει: καὶ ὁ Νικόλας τῆς μιλαῖ, ἢ δὲ Δ 147 στ. 17-21: Ἡ Ληγοροῦ ἐπικράθηκε | τὸ πτωκόλι νῆκαμε | καὶ πῆγε στὸν κουνιάδο της. | Ἐκεῖ τὴν καλοδέχτηκε. | Μωρὴ, καλὸ στὴ νύφη μου (γρ. καλῶς τή)... 24. Τὶ νὰ ζέ ποῦ, κουνιάδε μου. Οὐδὲν ἐκ τούτων εἶναι ἀληθές.

Στ. 38.—Λατομὰ ἢ, Λατομὴ τοπων., λατομεῖον. Θέσις ἐντὸς τοῦ χωρίου "Αλυκα ὅπου γίνεται ἡ συγκέντρωσις τῶν κατοίκων, ἡ ροῦγα. Περὶ τοῦ δωρικοῦ τύπου Λατομὰ (βλ. Δ. Β. Βαγιακάκον, εἰς Ἑλληνικά, τόμ. 15 (1956), σ. 214.

Στ. 39.—Ἡ ΙΓ στ. 24-27 ἔχει τοὺς στίχους: Ὡς τὴ Λατομὰ ποῦ ἔφτασε | ὁ Γιάννακας ὥς τὸ λάγκουννο (=τὴν γωνιά) | καὶ τὰ χαρτιά ἔπαιζε, | πέρασε δὲν ἐμίλησε.

Στ. 41.—Σηκώθηκε ἡ νύφη της: Ἡ ΙΓ στ. 28-30 λέγει: ὁ Γιάννης τῆς ἐφώναξε | — Μωρὴ, καλῶς τὴ Ληγοροῦ, | γιατί περνᾷς καὶ δὲ μιλᾷς; Ὅλοι αἱ παραλλαγὰὶ συμφωνοῦν εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον, ὅτι δηλ. ἡ Ληγοροῦ, ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον τῆς πατρικῆς της οἰκογενείας, δὲν ἔχαιρέτα κανένα. Εἶναι τοῦτο σημεῖον τῆς μεγίστης στενοχωρίας καὶ τοῦ μίσους τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ληγοροῦν πρὸς ἐκδίκησιν μετὰ τὴν στιχομυθίαν της μετὰ τὸν φόνεα τοῦ ἀδελφοῦ της.

Στ. 45, 46.—ζέ=σέ.

Στ. 48.—ἐ|δ' ἀπκε|ἐπύβηκε, ἐπῆνε.

Στ. 49.—ποῦ γῆρός· πονηρός, εὐτυχής.

Στ. 52.—ἐκογιονάρασι· ἐνέπαιξαν, ἐκρούθησαν.

Στ. 53.—ξεπίζου· ἐπίρρ. ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Στ. 55.—Μπεῖκαινα· παρωνύμ. τῆς Ληγοροῦς· ἐλέγετο καὶ Μπεῖκα.

Στ. 60-101.—Ἡ Ληγοροῦ, εἰς ἐρώτησιν τοῦ ἀδελφοῦ της διατὶ διερχομένη δὲν ἔχαιρέτισε, διηγεῖται τὰ διατρέξαντα κατὰ τὴν συνάντησίν της μετὰ τὸν φονεὰ τοῦ Βέτουλα καὶ διατυπώνει μὲ πάθος τὴν γνώμην ὅτι ὁ Βέτουλας δὲν ἔχει συγγενεῖς διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν φόνον του, καὶ τὸ παράπονόν της διότι αὕτη δὲν εἶναι ἄνδρας διὰ νὰ πράξῃ τοῦτο.

Στ. 96.—καφός· ἀδελφός. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. καφός ἐκ τοῦ καλαδερφός βλ. Δ. Γεωργακά, Ἑτυμολογικά, *Byzant.-Neugr. Jahrb.* 14 (1938) σ. 77-79. Τὴν ἐτυμολογίαν αὐτὴν παραλαμβάνει καὶ ὁ Φ. Κουκουλές, Ἑτυμολογικά, Ἀθηνᾶ 57 (1953) σ. 207. Ἡ ΙΑ στ. 90 λέγει: Δὲν ἔχει ὁ Βέτουλας καφούς | δὲν ἔχει ὁ Βέτουλας δικούς: Πλήρη σύγχυσιν προσώπων κάμνει καὶ ὁ Β. Πατριαρχέας, Τὰ τραγούδια τοῦ δικιωμοῦ εἰδικῶς ἐν Μάνη, *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* 1957 σ. 154, γράφων: ἡ χήρα τοῦ φονευθέντος Γιάννη Βέτουλα λέγει εἰς ἐπήκοον τοῦ ἀνδραδέλφου της ἐξάπτουσα ἐπὶ μᾶλλον τὸ πάθος κατὰ τῶν ἐχθρῶν: Ὡς Γιάννη μου, τί νὰ ζέ ποῦ; | Βέτουλας δὲν ἔχει ἀδερφούς | μὴτ' ἀπομεινόνες δικούς. Οἱ στίχοι τοῦ μοι-

ρολογίου είναι σαφείς. Ἄλλος ὁ Γιάννης, ἄλλος ὁ φονευθεὶς ἀδελφός του Βέτουλας. Ἐνταῦθα δὲν μοιρολογεῖ ἡ χήρα τοῦ Γιάννη Βέτουλα (!) ἀλλὰ ἡ ἀδελφή τοῦ Γιάννη καὶ τοῦ Βέτουλα, δηλ. ἡ Ληγοροῦ.

Στ. 97. *γενιακό*· οἱ ἐξ αἵματος συγγενεῖς διὰ τὸ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν φόνον του. Ἡ Ε στ. 66 λέγει: *μήτ' ἀπομεινόνδς δικούς* (ἐξ αἵματος), ἡ Δ 147 στ. 37-38: *μὴ καὶ δὲν ἦταν ἀπὸ γενιά | δὲν εἶχε καὶ καένανε*; Ὁ ἐκδότης σχολιάζων τοὺς στίχους ἐπιφέρει: «Δι' ὅλων αὐτῶν ἡ Ληγοροῦ ἐρεθίζει τὸ φιλότιμον τοῦ ἀνδραδέλφου της», δηλ. ἐπαναλαμβάνει τὸ σφάλμα θεωρῶν τὸν ἀδελφόν της ὡς ἀντράδελφον (κουριάδον).

Στ. 101.— *Ἐχάθη νά 'μαι σερνικός*. Ἡ ΙΑ μέχρι τοῦ σημείου τούτου, ἔχουσα 94 στίχους, εἶναι ἡ μόνη ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸ μοιρολόγι εἰς τὸ πρῶτον πρόσωπον. Ἐπειτα συνεχίζει εἰς τρίτον πρόσωπον.

Στ. 102.— *Ἐδαιμονίστη*· ἐτρώθη ἡ ἀνδρική φιλοτιμία του καὶ ἐξωργίσθη σφόδρα.

Στ. 103.— *Παραλόη*· παραζάλη, ἑλεως λογικῆς λόγω θυμοῦ.

Στ. 105.— *Ἰχία ἴσα*, μέχρι.

Στ. 107.— *σαρμῆς μαρκυάναν*· ὅπλον τῆς ἐπαγῆς, ὡς τὸ καρποφίλι.

Στ. 108.— *κρεμανταῶς*· Καρφίον ἐπὶ τοῦ τοῖχου ὅπου ἐκρέμειν τὸ ὄπλον. Τυπικοὶ εἰς τὰ μοιρολόγια τοῦ δικαίου εἶναι οἱ στίχοι: *νὰ ξεκρεμάσῃ τὸ σαρμᾶ | ποῦ ἔναι 'ς τὸν κρεμανταῶ | νὰ κυνηγήσῃ τὸ φονεᾶ*. Ἡ λ. μεταφορικῶς δηλοῖ τὸν μοιρογενῆ τῆς οἰκογενείας νίον, εἰς τὸν ὁποῖον κρεμάται ἡ διαδοχὴ τοῦ οἴκου, ἄλλως λέγεται οὗτος καὶ *κρεμαντούρι τοῦ σπι'τ'οῦ*.

Στ. 109.— *σγυν'ρ'ά*· σκουριά· διότι δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ οὔτε ἐκαθαρίζετο, ἀφοῦ ὁ νοικοκύρης του ἐφονεύθη.

Στ. 110.— *ἀπονύχτερη*· παρέμεινε κατὰ τὴν νύκτα ἔξω τῆς οἰκίας.

Στ. 111.— *ἡ μαγκουφογελάδα μας*· τὸ πρῶτον συνθετ. *μάγκουφος* (βακούφικος) εἶναι δηλωτικὸν ἀρᾶς· Ἡ ἀγελάδα ἡ ὁποία, διότι εἶχε φονευθῇ ὁ νοικοκύρης καὶ ἔμενε ἀδίκαιωτος, εἶθε νὰ θεωρηθῇ, ἢ εἶναι βακούφικη.

Στ. 112.— Ἡ Θ στ. 38 ἔχει: *Κ' ἡ Ληγοροῦ τοῦ μίλησε*.

Στ. 115.— Κατὰ μίαν παραλλαγήν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ν. Πολίτης (Πανδώρα 18, σ. 440 σημ. 32) ἡ Δημητροῦ, χήρα τοῦ Βέτουλα, φέρεται εἰποῦσα εἰς τὸν Γιάννακαν ὅτε ἀνεχώρει:

*Γιὰ πές μου, πές μου Γιάννακα | τζ' ἂν ἔν' νὰ πὰς γιὰ τὸ φονεᾶ
πές μου νὰ 'ρθῶ κ' ἐγὼ κοντὰ | γιὰ νὰ δαγκάσου μιά μπουκκεᾶ.*

Στ. 119.— *τι*=διότι.

Στ. 121.— *ἐκαψώθηκε*· ἐστενοχωρήθη πολὺ.

Στ. 128. — νῆ θὰ διπλώσῃ τὸ σῶκουνί. ἢ θὰ ἐκδικηθῶ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ μου ἢ θὰ μὲ φονεύσουν καὶ ἐμένα, ὅποτε τὸ κακὸν εἰς τὴν οἰκογενεϊάν μου θὰ εἶναι διπλοῦν.

Στ. 129. — ἀποταχέα· τὸ πρῶτὶ τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Στ. 130 - 131. — ρίζετε τὸ χαλίκι μου | καὶ μένα σὰν τοῦ Βέτουλα· δηλ. διαγράψετε καὶ ἐμένα διότι θὰ ἔχω φονευθῇ. Εἰς ἀνέκδοτον παραλλαγὴν τῆς συλλογῆς μου στ. 64 - 67 φέρονται οἱ στίχοι: *Κὶ ἃ δὲν ἐρθοῦ κὶ ἃ δὲ φανοῦ | ὡς αὔριο τ' ἀποταχέα | μὲ κάνετε τῇ λειτουργιᾷ | καὶ μένα σὰν τοῦ Βέτουλα*. Χαλίκι μικρὸς λίθος. πόθεν ὅμως; ἢ φράσις; ἴσως ἐξ ἐθίμου κατὰ τὴν ταφὴν ἢ ἀλληγορικῶς ἐκ τοῦ τοίχου τῆς οἰκογενείας, βγάλατε ἐμέ, ποὺ ἤμουν χαλίκι της.

Στ. 136. — ἡ μαυρονύφη του· ἡ γυναῖκα τοῦ Βέτουλα.

Στ. 137. — Τὸν ἀγκόλλα· τὸν παρηκολούθει.

Στ. 139. — Ποὺ μ' ἀγκολλᾷ ὁ Πέτρακας. ὁ ἕτερος ἀδελφὸς τοῦ Γιάννακα καὶ τοῦ Βέτουλα. Ἀγκολλοῦ· ἐκδιώκω. Ἡ Δημητροῦ εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Βέτουλαν 40 ἡμέρας πρὸ τοῦ φόνου του, ἦτο ἐπομένως ἀρενός (εἶχε μείνει ἔγκυος καὶ ἐκ τοῦ ἄρενος τὸ ὅποιον ἐγεννήθη ὑπάρχει σημεῖον καὶ ὅς τῆς οἰκογενείας αὐτῆς) καὶ ὁ ἀκουαδόος τῆς Πέτρακας ἤθελε νὰ τὴν ἐκδιώκῃ πλεον ἀπὸ τὸ σπίτι του, ὁ Γιάννακας ὅμως φαίνεται ὅτι ἀντιτίθετο καὶ ἐπροστάτευσεν αὐτήν.

Στ. 140, 188. — πίσου· πίσω.

Στ. 141 - 143. — Οἱ στίχοι αὐτοὶ ὡς χροατικιστικοὶ μεγάλης λύπης ἢ ὀργῆς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἐξ ἄλλων μοιρολογίων.

Στ. 147. — λιοβάρημα· ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου.

Στ. 152. — Ρίζα τοῦ Μπουρόλια· Τοπων. ἔξωθι τῶν Μπουλαριῶν.

Στ. 153. — Ἡ παραλλαγὴ Β στ. 78 - 80 γράφει: Ὡς τὸ Παρασκούνι ἀγνάντ' αἶξε, | μόν' ἓνας βέτουλας ὅς τὰ μπροστά | ἔβγαλε δυνατὴ φωνή. Παρασκούνι· τοπων. τῆς περιοχῆς.

Στ. 154 - 159. — Βαδίζων νύκτα ὁ Γιάννακας πρὸς τοὺς Μπουλαριοὺς ἤκουσεν ἐκ τοῦ ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ κρημνοῦ βέλασμα ἀπὸ κατοίκου. Τοῦτο ἐξέλαβεν ὡς παρουσίαν τοῦ Σατανᾶ (ἢ αἷς εἶναι σύμβολον τούτου) καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν καὶ συνεργασίαν του διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν φόνον τοῦ ἀντιπάλου του· ὑπέθεσεν ὅμως ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ του, ἡ ὁποία περιπλανᾶται καὶ φωνάζει μέχρις ὅτου τύχῃ ἐκδικήσεως καὶ ζητεῖ ταύτης τὴν συνδρομήν. Εἶναι γνωστοὶ οἱ στίχοι 258 - 259 τῆς χωρογραφίας τοῦ Ν. Νηφάκου, ἐνθ' ἂν, οὔτινες λέγουν:

Γιατὶ ὅσοι πηγαίνουνσι στὸν Ἄδη σκοτωμένοι
καὶ δὲν τοὺς ἐδικιῶσουν, μαινέσκον καὶ κολασμένοι.

Περβ. Δ. Β. Βαγιακάκον, Ἡ νύχτα τοῦ δικιωμοῦ, Ν. Ἑστία 52 (1952), σ. 1551 - 1553.

Στ. 161, ἡ παραλλαγή Β στ. 85 - 87 γράφει:

Ἐῶδάη ᾽ς τοῦ Λιουρόμανα
τῆς ἔκατξε τῆς ἀγκρουμάστηκε,
τίποτα δὲν ἀγροίκησε.

Ὁ ἐκδότης λέγει ὅτι ὁ Λιουρόμανας ἦτο συγγενὴς τοῦ Ἡλιοπούλου. Ἐνταῦθα πρόκειται διὰ ἐπώνυμον *Λυροόγγονας* ἢ *Λυράκος*. Ἡ οἰκογένεια ὑπάρχει καὶ σήμερον.

Στ. 163. — πορταδέλλα· ἡ μεγάλη πόρτα, ἡ ἐξώπορτα.

Στ. 166. — ζεμπερέκι τὸ σιδηροῦν ἐργαλεῖον δι' οὗ κλείεται προχείρως ἡ θύρα. τουρκ. *zemberek*. (μάνδαλος).

Στ. 169. — ἀργάνη· ὁ φράκτης περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. ἐκ τοῦ ἀρχ. *ορχάνη* βλ. Δ. Β. Βαγιακάκον, Γλωσσικά ἐκ Καρπάθου, *Λωδεκ. Ἀρχεῖον* 2 (1956), σ. 190 - 194.

Στ. 170. — κοιτόκαλη· τὸ κοιτῆτρο.

Στ. 172. — ἀβιζοταῖζε· ἠτοίμαζε αὐτὸν διὰ τὴν πυροβολήσῃ.

Στ. 175. — ἀχιούριζε· ἐξῆλθε τῆς οἰκίας μία γυναῖκα καὶ κατῆλθεν εἰς τὸ κατώγει διὰ νὰ ῥῶσῃ ἄχρη εἰς τὰ βράδια.

Στ. 177. — λιακό· ἀπὸ ἡλιακωτῶν, εἰς τὴν ταράτσαν, ἥτις ἦτο ἐμπροσθεν τοῦ δωματίου.

Στ. 178. — μανταλουχιά· ἡ κλειδαροσύνη. Ἡ παραλλαγή Ι στ. 48 λέγει: ἀνέβη ἀπάνου στὴ σκεπή, μία δὲ τῆς ἡμετέρας συλλογῆς, ἡ ΙΒ στ. 67 - 68: ἀνέβη ἀπάνου εἰς τὴν σκεπή | τήραξ ἀπὸ τὴν κλιβανή (κλιβανή· γκλαβανή, καταπακτή).

Στ. 180. — λέπει βλέπει.

Στ. 183. — χυλό· ὁ χυλὸς εἶναι παρασκευάσμα ἐξ ἀλεύρου (κ. χυλοπίττες) κυρίως διὰ βραδυνὸν φαγητόν. Ἐτρώγετο μὲ γάλα ἢ μὲ φακὴν ἢ ἐπέχεον σάλτσαν ἐκ κρομμύου καὶ θερμοῦ ἐλαίου (κοιν. *τσιγάρισι*). Ἡ παραλλαγή Θ στ. 60 - 61 παρουσιάζει τὸν Γιάννακον νὰ ἀναλογίζεται τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν λέξεων τοῦ Λιοπούλου καὶ τὸν φονευθέντα ἀδελφόν του καὶ νὰ σκέπτεται: Λὲ θέει κι ὁ Βέτουλας χυλό, | δὲ θέει κι ὁ Βέτουλας φαεῖ;

Στ. 186. — χάκι ζον. Εὗγε σου, εἰρωνικῶς καὶ μὲ παράπονον, διότι δὲν συνεῖργησεν ἀμέσως διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ. Τουρκ. *hakki* = εὐθύς, δίκαιος.

Στ. 191. — Μία ἀνέκδοτος ἡμετέρα παραλλαγή λέγει στ. 72 - 75: Τοῦ ῥιξε μία ντουφεκιὰ | κι ἔσκουξε δυνατὴ φωνή | μ' ἔφαιε τ' ἄνομο σ' ἑσπύλλι. Τὸ βέβαιον εἶναι, κατὰ προφορικὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Λιόπουλος ἐκραύγασεν: Ὁμιε μ' ἐσκοτώσασι, ὀχτροὶ μ' ἐπεριλάβασι. Ἡ παραλλαγή Α στ. 41 - 42 ἀναληθῶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Γιάννακας: ἐσκοτώσε καὶ τὸ φονεὰ | καὶ τὸν ὑγιόνε του μαζί. Ἐπίσης καὶ ἡ Ι στ. 61 - 62:

ἐσκότωσα τὸ Λιόγγονο | μὲ τὸ παιδάκι του μαζί. Ὅμοίως ἡ ΙΑ στ. 177 - 178 ἀναφέρει: ἤρρε τὸ Πέτρο στήν καρδιά | καὶ τὸ παιδί του 'ς τὰ νεφρά. Ὅμοίως ἀναληθῶς τελειώνει ἡ Η (Κ. Νταϊφᾶ), ἐνθ' ἂν. σ. 406: εἶπας ἴτι ἐσκοιώθηκε | ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος | μὲ τὸ παιδί στήν ἀγκαλιά. Διότι ὁ ἴδιος, αὐτόθι σ. 304 σημ. 2, παρατηρεῖ ὅτι «ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ γνώρισαν τὸν γιὸ τοῦ Πέτρου Λιόπουλου, τὸν Παναγιώτη...». Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι τὸ παιδί ἐπέζησε.

Τὴν στιγμὴν τοῦ φόνου ἦσαν ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Λιοπούλου καὶ ἄλλοι συγγενεῖς του, ἡ δὲ σύζυγός του ἐκαθάριζε τὸν χειρόμυλον. Φαίνεται ὅτι μόλις εἶχε τελειώσει τὸ ἄλεσμα. Ὁ θόρυβος δὲ τοῦ χειρομύλου θὰ διηυκόλυνε καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ Γιάννακα καὶ τὰς κινήσεις του εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τὸν λιανόν (ταράτσαν).

Εἰς τὰ παλαιὰ μανιάτικα σπίτια ἀπαραίτητος ἦτο ὁ χειρόμυλος, ὅπου ἡ Μανιάτισσα τὸ βράδυ ἀλέθει καὶ συνοδεύει τὴν ἐργασίαν αὐτὴν μὲ ἀπαγγελίαν μοιρολογίων ἢ θρηνεῖ τοὺς νεκροὺς τῆς. Γνωστοὶ εἶναι οἱ στίχοι 227 - 228 τοῦ Ν. Νηφάκου :

*Τὴ νύχτα τὸ χερόμυλο, τρανοῦν, γυρίζουν, κλαίουν,
ἀλέθουν τὰ κριθάρια καὶ μοιρολόγια λέγουν.*

Ὁ Πασαγιάννης Δ 147 στ. 30 - 40 παρουσιάζει τὸν κουνιάδον τῆς Ληγοροῦς (ἐνῷ πρόκειται διὰ τὸν ἀδελφόν της) νὰ διαπραττῇ τὸν φόνον. Εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην παραλλαγὴν Δ 148 στ. 23 - 30 ὁ ἴδιος παρουσιάζει ὡς φονεὴ αὐτὴν ταύτην τὴν Ληγοροῦν, διότι σχολιάζων τοὺς στίχους τοῦτους γράφει: «Ἡ Ληγοροῦ ζώνεται καὶ ἀρματώνεται καὶ πηγαίνει μόνῃ της τὰ ἐξοικηθῆ. Στὸ δρόμο τῆς παρουσιάζεται, ὁ Σατανᾶς μεταμορφωμένος σὲ κατοίκι καὶ ἐπακαλεῖται τὴ βοήθειά του γιὰ τὰ κίωση, δηλ. νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ φονικόν». Διακρίνει κανεὶς ἐνταῦθα τὴν μεγάλην ἀνακρίβειαν καὶ σύγχυσιν διὰ τὸ γεγονός.

Στ. 192.—τὰ *λιαρητά*· αἱ φωναὶ καὶ τὰ κλάματα διὰ τὸν φόνον· ρ. *λιαρίζουν*· κλαῖω καὶ φωνάζω δυνατά· οὐχὶ ὀρθῶς ἡ Β στ. 101 γράφει: *ἐβγῆκε καὶ στὰ Λιαρητά*, δηλ. παρουσιάζει τὴν λ. *λιαρητά* ὡς τοπωνύμιον.

Στ. 195.—*σαρντίδι*· σάλτος, πήδημα.

Στ. 197 - 201.—*ἄντεσε*· ἐμπερδεύθη. Καθὼς ὁ Γιάννακας ἐπεχείρησε νὰ φύγῃ ἐμπερδεύθη κάπου τὸ λουρὶ τοῦ ὄπλου του καὶ ἐστάθη ἀδύνατον ἀμέσως νὰ τὸ ἀποσπᾷ. Τότε τὸ ἀφῆκεν ἐπὶ τόπου καὶ κρατῶν τὴν μπιστόλαν καὶ τὸ μαχαίρι ἐπήδησε τὴν μάνδραν καὶ ἔφυγε τροχάδην. Ἡ Α στ. 43 λέγει: *ἐπῆρε πίσω τὸ σαλμᾶ* καὶ στ. 45 *μόν' τὸ τσαρούχι τοῦ ἄφησε*. Ἡ Ε στ. 161 κῆξ. ἀναφέρει ὅτι: *ἔδ' ἂν στῇ Μανώλαινας | — Ποῦ 'σαι, θεία Μανώλαινα | νὰ πάῃς γιὰ τὸ ντουφέκι μου, | τί στήν ἀρχάνῃ μ' ἄντεσε, | ἄντεσε, δὲν ἐξάντενε*. Ἐιδιὰ κ(ι)αὶ τὸν ἔφερε | *ἔδωκε μία κ' ἔφυγε*. Πάντα τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν πραγματικότητα, διότι δὲν ἦτο δυνατόν ἡ γυναῖκα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐχθρικήν αὐλήν, ὡς νὰ

μὴ ἦτο κανεῖς καὶ νὰ πάῃ τὸ ὄπλον, ἄλλως τε οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀμέσως ἐτέθησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ. Ἀνεστατώθη ὁλόκληρος ἡ γενιά. Ἐὰν ἡ γυναῖκα ἔπραττε τοῦτο, ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐκθέσῃ τὴν οἰκογένειάν της καὶ νὰ τὴν καταστήσῃ ἐχθρὰν πρὸς τὴν τοῦ φονευθέντος, ἣ καὶ νὰ σκοτωθῇ ἡ ἰδία τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς ἐξάψεως.

Στ. 203.— *Νέασα*. Μικρὸς ἀγροτικὸς συνοικισμὸς παρὰ τὸ χωρίον Ὅχιά, ὅπου κατοικεῖ σήμερον ἡ οἰκογένεια Λεφαντζῆ. Ὁ τύπος *Νέασα* τῆς Β στ. 112 δὲν εἶναι ὁρθός.

Στ. 204.— *συντροφία*. Ἐν ὅπλοις συμμαχία καὶ φιλία ἦτο δεσμὸς ἱερὸς παλαιότερον καὶ συνήθης μεταξὺ αἰτόμων εἰς τὴν Μέσα Μάνην. Πολλάκις συνέβαιναν, ὥστε μερικοί, μὴ ἔχοντες πεποιθήσιν εἰς τοὺς συγγενεῖς των, νὰ συνάπτουν ἀμοιβαίους ὅρκους μετ' ἄλλων φίλων των καὶ ἀπετέλουν τὴν λεγομένην *συντροφίαν*, δηλ. σύμπραξιν εἰς τὰς ὑποθέσεις των. Συνήρχοντο εἰς μίαν ἐκκλησίαν καὶ παρουσία φερέως ὠρχίζοντο ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν. Ὁρχίζοντο ὁμῶς ὅχι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλ' εἰς τὸ ὄπλον των.

Κατὰ περιόδους συνησπίζοντο καὶ αὐτοὶ οἰκογένειαι. Ἐκ τινος δὲ τοιούτου συνασπισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐκλήθη «*Πετρολαγάνικο*» παρέμεινεν ἡ παροιμιώδης ἔκφρασις ἐπὶ παροιμίαν γενομένη «*ἐγὶνῃ ἡ τοῦ καίματος Πετρολαγάνικο*» (βλ. *Π. Καλονάκου*, «*Ἡθρογραφία Μάνης*», Ἀθῆναι 1934, σ. 18). Εἰς τοιοῦτους συνασπισμοὺς ἀναφέρεται καὶ τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα μετωλόγτου:

Ὅντες ἐσφωτῆσαι
 Λάγνια καὶ Δημαρίστικα,
 Παχιάνικα καὶ Καλλονιοὶ
 καὶ ὅλος ὁ Πετροκουμουζῆς
 καὶ ἐβγάλασι ἓνα βαγρὸ
 τοῦ Λαζαράκο τὸν ὑγίον,
 καὶ ἐσκότωσε τὸ Θοδωρῆ,
 πὺν ἦτα ἡ μόστρα καὶ ἡ στολή...

Εἰς ἔγγραφον ἐκ Μέσα Μάνης τοῦ ἔτους 1817 πρὸς τὸν Καπετὰν Γιάννην Μαυρομιχάλην δι' οὗ ζητεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις ἑνὸς κακοποιοῦ σημειοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς: «... καὶ ὑποσχόμεθα ἡμεῖς ὅτι ὅποτε ἤθελε ὁ Γιάννης Ἀθανασάκος πιάσει νὰ κάνῃ τὰ μαθημένα του, τὸ νὰ *κυνηγᾷ συντροφίες* ἢ Βαγγελιάνους ἢ Ἀλυκιῶτες ἢ καὶ ὅποιον ἄλλο κάμει μὲ τὸ χεῖρι του κακὸ...» δηλ. νὰ ἀναμειγνύεται εἰς ἐνόπλους συμμαχίας πρὸς ἐπιτέλεσιν κακοῦ, βλ. *Σ.Β. Κουγέα*, «*Ἡ ἀνθρωποκτονία, ἔνθ'*» ἀν. σ. 367. Αἱ περισσότεραι τῶν παραλλαγῶν παραλείπουν τὴν μετάβασιν τοῦ Γιάννακα εἰς Νέασαν καὶ ἔπειτα εἰς Κίτταν. Μόνον ἡ Β στ. 112 κέξ. εἶναι λεπτομερὴς ἐπ' αὐτοῦ

εἰς δὲ τὴν Θ στ. 66-71' λέγεται: ἄφηκε τὸ ντουφέκι του | κ' εἰδάη στὰ Λεφαγγιά-
νικα | εἰδάη στοῦ Πέτρο τὴν καφὴ | καὶ τοῦ καλομαγέρεψε | μὲ κονταλίδες καὶ μ' ἄβγά |
νὰ φάη τοῦ Πέτρο ὁ φονεάς. Ἡ Ι στ. 59-63 λέγει: καὶ μιὰ καὶ δυὸ στὸ σπῖτι του |
ἐκεῖ τοὺς ἐδιγῆθηκε | ἐσκότωσα τὸ Λιόγγονο | μὲ τὸ παιδάκι του μαζί | μὰ ἔχασα καὶ
τὸ σαρμᾶ. Μία παραλλαγὴ ἐκ τῆς ἡμετέρας συλλογῆς, ἡ IB, τελειώνει μὲ τοὺς στί-
χους 77-82: 'Σ τὰ πόδ'α του ἔκαμε φτερά | κ' ἐπαρευρέθη 'ς τ' Ἀλυσκα | κ' ἐφώ-
ναζε τῇ μάννα του | τὴν ἔκαμα τὴ γνώμη ζον | κ' ἐδίκαιωσα τὸ Βέτουλα | καὶ μὲ
τὸν κάλλιο τῇ γενεᾷς.

Ἡ φυγὴ τοῦ Γιάννακα καὶ ἡ διάσωσις αὐτοῦ ὡς δευτερεῦον στοιχεῖον ἔχει
λησμονηθῇ. Εἶναι ἀρκετὸν ὅτι ἐξεδικήθη. Τοῦτο ἱκανοποιεῖ καὶ ἀφηγητὴν καὶ κοι-
νὴν γνώμην. Τὰ ἐπακολουθήσαντα εἶναι λεπτομέρεια ἐπὶ οὐσιώδους.

Στ. 205.—Βαρ'δάτορας' ὁ φύλαξ τοῦ πύργου. Κατὰ τὴν περίοδον ἔχθρας
μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν οἱ ἄνδρες «ἐπ'χίαναν τοὺς πύργους», δηλ. ἐφύλασσον ἔνο-
πιοι τοὺς πύργους, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος ἢ ἀντίπαλος οἰκογένεια ἢ νὰ καταλάβῃ
αὐτοὺς ἢ νὰ πλησιάσῃ καὶ ἀνατινᾷ τοὺς διὰ πυρίτιδος (μῖνας). Ἐκ τῶν πύρ-
γων ἄλλως τε ἐπολέμουν. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι: ἐκάθοιτο βαρ'δάτορας | ἀπὰ
'ς τοῦ πύργου τὴν κορφή.

Στ. 214.—Νὰ πάης καὶ Σκυλλακιάνικα! Ἡ Α στ. 122-3 λέγει νὰ πάης 'ς τὰ
Τσιχριάνικα | νὰ βροίης τὸ Δικάνικα (γρ. Δικιάκα—Δικαίακα) καὶ κατωτέρω στ. 130:
Πάμε 'ς τὰ Σκυλλακιάνικα καὶ ὁ ἐκδότης σημειώνει: εἰς τὸ μέρος τοῦ χωρίου Τσι-
χριανίκων ἐν ᾧ κατῴκει ἡ γενεὰ (οἰκογένεια) τοῦ Σκυλλακάκη. Τοῦτο δὲν εἶναι ὁρ-
θόν, διότι ἡ οἰκογένεια Σκυλλακάκη κατῴκει καὶ κατοικεῖ εἰς τὸ χωρίον Κίττα καὶ
οὐκ εἰς Κεχριάνικα, χωρίον μεταξὺ Νέαςας καὶ Κίττας. Ὁ ἐκδότης ἄλλως τε εἶχε
δημοσιεύσει (Χρυσσαλλίς 3 [1865] σ. 656) μοιρολόγια ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐκ Κίτ-
τας Γεώργιον Σκυλλακάκην. Τὴν μετάβασιν εἰς Σκυλλακιάνικα, ἥτις εἶναι σύμφω-
νος καὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα, σημειώνει καὶ ὁ Α. Thumb, ἐνθ' ἄν. σ. 276.

Στ. 216.—καὶ θέει νὰ μὲ βλαστημᾷ· θὰ μὲ καταρᾶται ὡς περιθάλψαντα τὸν
φονέα τοῦ ἀδελφοῦ της.

Στ. 219.—Ἡ γ' αἰ' ἀ Λιακοῦ· ἡ μητέρα τοῦ Γιάννακα.

Στ. 221-226.—Ἡ μήτηρ τοῦ Γιάννακα, ἀφ' οὗ οὗτος δὲν ἐπέστρεψε κατὰ τὴν
ὀρισθεῖσαν ὥραν, ἐθεώρησε τοῦτον ὡς φονευθέντα καὶ ἐξηλθεν ἀγωνιώσα καὶ κλαί-
ουσα αὐτὸν μαζί μὲ τὸν Βέτουλαν.

Στ. 229.—ὁ μάρπα Κ'ν'ρ'ακούλακας. Οὗτος ἦτο κάτοικος τοῦ χωρίου Τσυ-
καλιῶν, κειμένου πέραν τῶν Ἀλύκων, ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὸ χωρίον του διῆλθεν
ἐκ Μπουλαριῶν, ὅπου ἔμαθε καὶ ἀνήγγειλε τὸν φόνον τοῦ Πέτρου Λιοπούλου
Εἶναι ὁ ἐξάγγελος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Στ. 233. — οὐρλιάζονται· θρηνοῦν μετὰ γοερῶν κραυγῶν.

Στ. 234. — ὁ κάλλιος τῇ γενιᾷς. Μέλημα τοῦ φονέως ἦτο πάντοτε ὁ φόνος τοῦ καλιτέρου, τοῦ πλέον σημαίνοντος μέλους τῆς ἀντιθέτου οἰκογενείας, τοῦ κάλλιου, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς δὲν ἦτο αὐτουργὸς τοῦ ἐγκλήματος. Τοῦτο ἐπεδιώκετο, ἵνα ἡ συμφορὰ τοῦ ἀντιπάλου εἶναι μεγίστη καὶ τὸ κενὸν δυσαναπλήρωτον. Ἡ λέξις εἶναι συνηθεστάτη εἰς τὰ μοιρολόγια τοῦ δικαιωμοῦ: Πάει ὁ κάλλιος τῇ γενεᾷς. Τὸν κάλλιο ἐσκοτώσασι. Ἐπῆρασι τὸ αἷμα του | καὶ μὲ τὸν κάλλιο τῇ γενεᾷς κλπ.

Στ. 235. — ὁ πρῶτος ἡέροντας· ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, τῆς γενιᾷς, εἰς ὃν ἅπαντες ὤφειλον ὑπακοὴν καὶ σεβασμόν. Πβλ. τὰς παρόθι φρ. θὰ ζε βάλωμε ἡέροντα (εἰς τὴν ὑπόθεσιν), ἔναι ὁ ἡέροντά τους καὶ ἐκ μοιρολ. τοὺς στίχ.: ἔ, Μιχαλάκο ἡέροντα | ἡέροντα τοῦ Κατωπαγκιοῦ | δὲν το ἡέροντ ἀπ' ἀγροῖκητὰ | δτ' ἡ Σουρδῖνα ἔναι κακεῖν καὶ ἡ ἡέροντα ἐς χαλᾶ.

Στ. 238. — Παλαιοβοῖδακα· ἔκφρασις ὑπεριστική καὶ περιφρονητική διὰ τὸν φονευθέντα· δηλ. τὸν ἀνόητον.

Στ. 249. — στράδα· στράτα· δρόμος· ψευδὲς εἰς τὴν οἰκίαν σου ἥσυχος.

